SAHITYASETU

ISSN: 2249-2372

A Peer-Reviewed Literary e-journal

Sahityasetu

Year-1, Issue 2, Continuous Issue 2, March-April 2011

Index – અનુક્રમણિકા

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan

Publisher: Dr.Tanvi Shukla

SAHITYASETU
ISSN: 2249-2372
A Peer-Reviewed Literary e-journal

Sahityasetu

Year-1, Issue 2, Continuous Issue 2, March-April 2011

Editorial – સંપાદકીય

સાહિત્યસેતુને આપના તરફથી ઉમળકાભેર આવકાર મળ્યો તેથી અમે સૌ ઉત્સાહિત થઈને આભારની લાગણી વ્યક્ત કરીએ છીએ. પહેલા જ અંકને આઠસો ઉપર વાચકો દ્વારા વાંચવામાં આવે અને સો જેટલા વાચકો દ્વારા આનંદ વ્યક્ત કરતાં, સૂચનો આપતાં પ્રતિભાવો સાંપડે એ અમારા માટે ગૌરવરૂપ ઘટના લેખીએ છીએ. દર બે મહિને અમે આપ સૌ માટે સાહિત્યિક રચનાઓનો રસથાળ લઈને આવવા પ્રયત્નશીલ રહીશું. વિવિધ સ્વરૂપોમાં લેખન કરતાં લેખકો–કવિઓ તરફથી પણ અમને સકારાત્મક પ્રતિભાવો મળી રહ્યાં છે. હજી સિનિયર લેખકોની મુશ્કેલી એ છે કે કોમ્પ્યૂટર પર રચનાઓ મોકલવી એમના માટે અગવડરૂપ બની રહે છે. અમે પ્રયત્નશીલ છીએ કે એમની રચનાઓને આરંભના તબક્કામાં મુદ્રિત કરી આપીને પણ વાચકો માટે સુલભ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરીએ.

વિદેશમાં વસતાં વાચકો–કવિ–લેખકોના પ્રતિભાવો પણ મળ્યાં છે. તેમ છતાં એમને પણ જાણ થાય તે માટે અમે દરેક સાહિત્યરસિક મિત્રોને આગ્રહભરી વિનંતી કરીએ છીએ કે, આપ આ ઈ–જર્નલની લિન્ક આપના વિદેશમાં વસતા મિત્રો, સ્વજનો અને ગુજરાતી કે સાહિત્યપ્રેમીઓને મોકલી આપી આભારી કરશો.

વિદ્યાર્થીઓ, સાહિત્યના અધ્યાપકો દ્વારા અમને વધારે અભિપ્રાયો, સૂચનો મળે તેવી અપેક્ષા છે. અત્યારે એમનું સર્વ સામાન્ય સૂચન એ છે કે, આઈ.એસ.એસ.એન. નંબર મેળવવો. તો એ બાબતે જણાવવાનું કે, એ પ્રોસિઝર એના અંતિમ તબક્કામાં છે અને એક–બે અંકમાં એ પ્રાપ્ત થઈ જશે. ભવિષ્યમાં ગુજરાતની વિવિધ યુનિવર્સિટીઓમાં ચાલતા સાહિત્યિક વિષયોના અભ્યાસક્રમને ધ્યાનમાં રાખીને એક અલગ જ વિભાગ ઊભો કરવામાં આવશે. પરોક્ષ રીતે શિક્ષણ આપવાનો પ્રયાસ પણ કરવામાં આવશે. આ સિવાય વિવિધ સાહિત્ય, ભાષા અને કલાઓના વિદ્વાનો દ્વારા ચલાવાતો ચર્ચા–વિમર્શ મંચ ઊભો થાય તેવી ઈચ્છા પણ છે. આ ક્ષેત્રોમાં ચાલતાં વિવિધ વિચારપ્રવાહોની વિચારણા અને જાણકારી અહીંથી મળે તે માટે વિદ્વાનોના સહકારની અમે અપેક્ષા રાખીએ છીએ.

આ અંકમાં કવિતા, વાર્તાઓ, લેખો આપવામાં આવ્યાં છે. અનુવાદકાર્યને વધારે પ્રોત્સાહન મળે તે માટે દુનિયાભરમાં કાર્યરત અનુવાદકોને આમંત્રિત કરીએ છીએ. આવો, વિશ્વની ઉત્તમ રચનાઓને વિવિધ ભાષામાં લઈ જવાનો અને એ રીતે આનંદાનુભૂતિને વિસ્તારવાનો પ્રયાસ કરીએ.

ડો. નરેશ શુક્લ
મુખ્ય સંપાદક

SAHITYASETU
ISSN: 2249-2372
A Peer-Reviewed Literary e-journal

Sahityasetu

Year-1, Issue 2, Continuous Issue 2, March-April 2011

હરદ્વાર ગોસ્વામી : એના વિશે મુશાયરો

એના વિશે મુશાયરો

દોસ્ત, સૌના આભનો આવી રીતે થાતો મરો,
સૌને સૌના સૂર્યનો કરવો પડે છે ખરખરો.
આવી છે જ્યાં પર્વતાઈ આ સમંદરમાં જરા,
ચુપ થયા ઝરણા બધા, જાણે ઉભા છે પથ્થરો.
આપણે ક્યારેય પણ જેને મળ્યા નાં હોય, ને–
આપણામાં રાત–દિન એના વિશે મુશાયરો.
જિંદગીભર આપની શાહી વિશે અક્ષર બનું,
સાવ કોરા કાગળે જીવી બતાવો સાક્ષરો.
એ પછી સૌ ધારણામાં તું હશે 'હરદ્વાર' પણ,
સૌ પ્રથમ હોવા વિશેની ધારણા પૂરી કરો.

તિલક ગઝલનું

ખુદને ખુદથી એમ અલગ કર,
સહેજ અમસ્તું રહે ન અંતર.
જોજન ઈચ્છાઓને તેડી,
બોલો, ક્યારે પ્હોચાયું ઘર?
તારો ઈશ્વર તારા જેવો,
મારા જેવો મારો ઈશ્વર.
આંખો સામે તું આવે છે,
મને પુકારું મારી અંદર.
સાત જનમનો શોક મુકીને,
ઉજવી લે તું ક્ષણના અવસર.
ઓરસીયે હું ઘસાઈ ઉભો,
તિલક ગઝલનું કરતા રઘુવર.

શ્વાસની હરએક ડાળને

જત એટલું જણાવ, કબીરાઈ સાળને,
લાગી રહ્યો છે ભાર તિલકનો કપાળને.
વાસંતી અક્ષરોએ મને ચિંટકો ભર્યો,
ફૂલો ફૂટે છે શ્વાસની હરએક ડાળને.
કોમળ ચરણ પડ્યા પછીની વાત નાં પૂછો,
લ્યો, દોડવાનું મન થયું છે આજ ઢાળને.
બાંધી રહ્યો છું હું જ મને મારા હાથથી,
જો, જીવ પાથરી ઉભો છે શ્વાસ જાળને.
જ્યાં કોઈ સ્હેજદુર ગઝલથી કરે મને,
લાગે મને કે છેદી રહ્યું કોઈ નાળને.

હરદ્વાર ગોસ્વામી, કવિ, લેખક તથા ઉદઘોષક

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

SAHITYASETU
ISSN: 2249-2372
A Peer-Reviewed Literary e-journal

Sahityasetu

Year-1, Issue 2, Continuous Issue 2, March-April 2011

ધ્વનિલ પારેખ : કાવ્ય

(1)

ભીંતો બધી ફફડી ઊઠી, આ ઘર હવે મારું નથી;
બસ લાગણી ખૂટી પડી, આ ઘર હવે મારું નથી.
મૂક્યુ હજી પે'લું ચરણ, કકળાટ કરતો હીંચકો;
સંબંધની સાંકળ તૂટી, આ ઘર હવે મારું નથી.
ઘરમાં ગયો, ઊભો રહ્યો, સૂની નજર સામે મળી
આંખો પછી સાથે રડી, આ ઘર હવે મારું નથી.
પ્રત્યેક ખૂણાને મેં અડકી અડકીને પૂછ્યું હતું,
કેવી વીતી રાતો બધી, આ ઘર હવે મારું નથી.
તૂટી ગયેલા ઓટલા પર આખરે બેસી પડ્યો,
પથ્થરને પણ પીડા હતી, આ ઘર હવે મારું નથી.

(2)

બાળકનાં પગલાં જ્યારથી આગળ પડે,
હા, શક્ય છે, કે બાપને રસ્તો મળે.
ભૂલી જવાની ક્ષણ હતી, અટકી ગયા,
તારાં સ્મરણની હેલી ત્યાં આવી ચડે.
તારી જ ઈચ્છાનું આવું પરિણામ છે,
નહીંતર છલકતી આંખ આ પથ્થર બને?
માથે પડી છે જિંદગી તારા વગર,
આવી સજા તો માત્ર તું આપી શકે!

ધ્વનિલ પારેખ

SAHITYASETU
ISSN: 2249-2372
A Peer-Reviewed Literary e-journal

Sahityasetu

Year-1, Issue 2, Continuous Issue 2, March-April 2011

રિષભ મહેતા : હું

---

(1)

બારીમાંનો ટૂકડો છું ; આકાશ નથી હું
ઝાંખો પાંખો અક્ષર છું ;ઈતિહાસ નથી હું
લાભ મળ્યો છે મને તમારી ઉદારતાનો
બાકી એની જાણ મને કે 'પાસ' નથી હું !
પવનના જેવી ગઝલમાં મારી અવરજવર છે
મરીઝ, બેફામ, મનોજનો કોઈ શ્વાસ નથી હું!
મનગમતા એકાદ ખૂણામાં પડી રહું છું
ઈશ્વર તારી જેમ કંઈ ચોપાસ નથી હું !
થોડાક શબ્દો થોડા સ્વરનો છે સથવારો
હું દિવાને આમ છું કોઈ ખાસ નથી હું !
કાચા પાકા પોતીકા એહસાસના સમ છે
મળ્યો પરાણે ગઝલમાં એવો પ્રાસ નથી હું !

(2)

તું નથી તો .....
આ શહેર પણ અજનબી છે ; તું નથી તો –
સાવ સુની જિંદગી છે ! તું નથી તો.
ગુમ થયો છું હું પરિચિત માર્ગ માં પણ–
જાત માહિતી ખૂટી છે! તું નથી તો.
ફૂલની દુકાન સૌ ખુલ્લી જ છે; પણ–
ખોટ ખુશ્બુની પડી છે; તું નથી તો!
ઓઢણી લહેરાય છે તો પણ હવામાં–
રંગની કેવી કમી છે! તું નથી તો.
કાનમાં ગુંજ્યા સતત હોંકારા તારા
હર કદમ પર તું મળી છે! તું નથી તો.
આ નગર તસ્વીર મારી લઈ શક્યું ના
એક છાયા સંચરી છે! તું નથી તો!

મુક્તક:

તોડી શકે તો શબ્દના કવચને તોડી નાંખ
સર્જક! પુરાના અર્થને પહેલા મરોડી નાંખ
જેમાં ફક્ત તારું જ બિંબ ભાસતું રહે
એ એક પક્ષી આઈનો હમણાં જ ફોડી નાંખ!

રિષભ મહેતા

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

SAHITYASETU
ISSN: 2249-2372
A Peer-Reviewed Literary e-journal

Sahityasetu

Year-1, Issue 2, Continuous Issue 2, March-April 2011

સુસ્મિતા જોશી : કાવ્ય

૧

પીંડીઓના કળતર જેવો સૂરજ
કોઠાના ઝાડ પાછળથી
ડોકાયો
ત્યારે
કાગડાઓએ પંજા નીચે દાબેલા પ્રવાહને
કોચીને
ખેંચીને
ચાવવાનું શરૂ કર્યું.
બગાસાં ખાતી હવાનાં
વળ ખાતા મરોડોની
ખાંચાખૂંચીમાં
અટવાયેલા
બગલાના તીણા ચિત્કાર
અવકાશને ખોતર્યા કરે છે.
દિવસની શિરાઓમાં
સમય વહેવાનું શરૂ કરે છે;
સંકેલાઇ ગયા પછી પણ
ધીમું ધીમું ફરક્યા કરતા
વહાણના સઢની જેમ જ.
આંકડા પાડી
સમીકરણો માંડી
ગણતરીપૂર્વક
પૂરી ચોકસાઇથી
સૂરજ તસુ તસુ ચઢે છે
ઊંચે...ઊંચે...વધુ ઊંચે
ઝીણા રાગે વહેરાતી ક્ષણો
કોઇનેય

ખલેલ પહોંચાડ્યા વિના
પથરાતી જાય –
ત્વચાની પથરાળ કળચલીઓમાં
ઘર કરીને બેઠેલા
કળતરને
મીઠાના નવશેકા પાણીથી ઝારી ઉતારી દેવાય.
મેલા ઘેલા પાણીમાં
ઉતારાયેલા
દયામણા સૂરજને
ઘડીભર પંપાળી લેવાની ઇચ્છા થઇ આવે
ત્યારે–
ત્રાંસી ડોકે જોતા કાગડા
વળી પાછો કોઇ પ્રવાહ પંજા નીચે દબોચી લે છે.
તસુ તસુ
સરકતો સૂરજ
રાતવાસો કરવા
ઊતરી આવે છે
મારી પીંડીઓમાં.

૨

જેને
કોઇ પગડંડી, કેડી કે રસ્તો અડતાં નથી
એવા એ ઘરની
ખાંસતી બારીઓ
પછડાઇ પછડાઇને
હવે અધમૂઇ થઇ ગઇ છે.
બારણાં સ્થૂળ થઇ
વધતાં જ જાય છે અંદરની તરફ
ગૂંગળાઇ જતી દિવાલો
વળ ખાઇ ખાઇને જમીન ઉપર આળોટે છે.
ઘરનો અંધારો ખૂણો
એના ઝીર્ણ અવકાશમાં
વસ્ત્રો સંગોપીને બેઠો છે સભરતાનાં.
હાંફતાં વસ્ત્રોમાંથી ડોકિયાં કરતી
પરસેવાની ગંધને જેની અપેક્ષા છે
તે ઠંડી મીઠી લહરખીને
કાખમાં દબાવીને વહેતો
અંતરિયાળ પવન
એની ઘેરી ચાળ ઝટકતો
હવે ચાલી ગયો છે

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

હથેળીઓના વેરાનમાં
અશ્મીભૂત થવાની અણી પર આવેલા
ઘરની રિક્તતાએ
છેવટે
રેલાઈને
પગદંડી, કેડી બનવા માંડ્યું છે.

૩

સ્વપ્નના પરિઘ પર
વર્તુળાતી સ્થિતિનાં સીકરો ઊડ્યા કરે
હંમેશાં દઝાડે
એવું ન બને
શીળો લેપ કરી જાય
ત્યારે ચમકી ઊઠતી
શૂન્યતાને
પાંગરે સ્નિગ્ધતાની આલીલીલી કૂંપળો.
ઊગી નીકળવાના કેન્દ્રમાં
વર્તુળાયા કરતી
ક્ષણોની ધરી
ઊંડી ઊતરતી જાય
તેમ તેમ
નકરી જમીનમાં
વધુ ને વધુ મજબૂત પકડ ધરી લે.
પછી
વિસ્તરતો વેગ
ઘૂમરાતી ચેતનાનું
ભીતરે
વધતું દબાણ
ભુલાવી દે બધું ય
અનંત કાળ સુધી.

સુસ્મિતા જોશી

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

SAHITYASETU
ISSN: 2249-2372
A Peer-Reviewed Literary e-journal

Sahityasetu

Year-1, Issue 2, Continuous Issue 2, March-April 2011

ગાયત્રી ભટ્ટ : શ્હેરમાં …

શ્હેરમાં …

ગામડાએ ઘર કર્યું છે શ્હેરમાં
ભોળપણ ભોઠું પડ્યું છે શ્હેરમાં
ધૂળ ઢેફાં ધાનના ઢગ ક્યાં ગયા ?
એક જણ ભૂલું પડ્યું છે શ્હેરમાં.
ઓટલો કે આંગણું ક્યાં છે કહો ?
બાળપણ રેઢું પડ્યું છે શ્હેરમાં !
પાંખ પણ પૂરી ન ફેલાવી શકે
આભ પણ ઓછું પડ્યું છે શ્હેરમાં !
સ્મિત પણ પહેરે ઉતારે વસ્ત્ર જેમ
વસ્ત્ર પણ ટૂંકું પડ્યું છે શ્હેરમાં !

ગાયત્રી ભટ્ટ

SAHITYASETU
ISSN: 2249-2372
A Peer-Reviewed Literary e-journal

Sahityasetu

Year-1, Issue 2, Continuous Issue 2, March-April 2011

પ્રવિણ રાઠોડ : સહગમન

સહગમન

સખે ! હમેશાં મુજને કહે તું
‘ગુલાબ તારી લટમાં ધરું હું;
સદૈવ સોહે તન પૂર્ણ તારું
સદાય જોઈ મુજ ચિત્ત હારું.’
‘મળ્યો નથી એ અધિકાર કેમે
ગયો નથી એ અધિકાર તોયે
કહી શકું ના અધિકાર મારો
પ્રિયે ! કહે તેમ કરુંયે દાવો ?
‘સખે ! હવે તું કર ના કસોટી
રહી શકું ના તુજ વિણ સાથી
અરે ! હવે તું કર જાલ મારો
મળી જશે એ અધિકાર તારો.’
‘સુણી શકું ના અનુરાગબાની
સહી શકું ના તુજ આર્દ્ર વાણી
પ્રિયે ! હવે હવું તુજને કહું શું ?
મને હવે તું ગણ ના સહારો.’
વંટોળ આવે હર કોણથી ને
ઢળી પડે જેમ લતા સપાટે;
પડી જ એવી દિલકંથ પાસે
કદી ન આશા મુજ પુર્ણ થાશે
જોઈ તને દયિત વદને મ્લાનતા પૂર્ણ છાઈ
ને બોલ્યો તેઃ “મધુર વચનો બોલતી તું સદાય દેવી !
મારી સુરભિ બન તું ઈચ્છતો હું સદૈવ પ્યારી !”
હું તો તુજ નયનને વાંચવા મથું ત્યાં,
તું તો ચાલી નિરવ પગલે, શોધવાને ફરું ક્યાં ?
મારે માટે જડ જગતમાં જીવવાનું રહ્યું ક્યાં ?
હું તો આવું અમર જગતમાં સાથ તારો હશે ત્યાં.

તારી પાસે પ્રણયરસના નિત્ય પીયૂષ પીવા”
ત્યાં તો આવ્યાં ધમધમ થતાં દૂરથી કો’ક સૂર,
પાષાણોના થડથડ થતાં પાસ આવ્યા જ પૂર.
વેળામાંતો અવનિ પર ત્યાં રક્તધારા વહી ને
બંને ચાલ્યાં દયિત–દયિતા સ્વર્ગ કેરાં નિવાસે.

પ્રવીણ બી. રાઠોડ

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

SAHITYASETU
ISSN: 2249-2372
A Peer-Reviewed Literary e-journal

Sahityasetu

Year-1, Issue 2, Continuous Issue 2, March-April 2011

કવિ રાવલ : પ્રેમ જેવી બાબત....

હાસ્ય એનું તીખ્ખું અને નમકીન છે,
એમ લાગે છે આજ એ ગમગીન છે.

વાત ચોખ્ખી ને સ્પષ્ટ છે એ સાવ પણ
મામલો પેચીદા અને સંગીન છે.

પ્રશ્ન નાજુક છે એમ લાગે છે હવે,
એ વિચારોમાં કેટલાં તલ્લીન છે.

પ્રેમ જેવી બાબત બની ગઈ વારતા,
લાગણીઓની એ જ તો તોહીન છે.

સ્વપ્ન જેવું જોયા કરે છે એ ય પણ –
એટલે આંખો એમની રંગીન છે.

(2)

ઉગીને નાભિમાં – ફેલતા છાતીમા, ને રક્તમાં ભળતા કદાચિત
નસેનસમાં – વમળ– આ તરન્ગોના જ રે'તા હવે તરતા કદાચિત

બધી લીલાશ, પન્ખી – અને માળો ગયાં ઝાડમાંથી એટલે તો...
રડે છે વ્રુક્ષ – ને આંસુ માફક ડાળથી પાંદડા ખરતા કદાચિત

ગણિત અર્થાત – હલચલ,તરન્ગો,સ્પન્દનોનો બનેલો દાખલો બસ–
સરળ કે ગૂઢ – આ ગૂંચવણની ગાંઠને સૌ સતત ગણતા કદાચિત

ગહન હો જ્ઞાન યા હોય પાગલપન – દશા બેય સરખી સાવ જાણે,
અવસ્થા કૈ હશે ? - એ'ય મસ્તીમાં રહે છે બધે ફરતા કદાચિત

હવાની જેમ નીકટ વહે, - સ્પર્શે – સરે ઓઢણી માફક અચાનક –
પરમ પોતે બની શ્વાસ–પળપળ ભીતરે સાવ–સળવળતા કદાચિત..

કવિ રાવલ

SAHITYASETU
ISSN: 2249-2372
A Peer-Reviewed Literary e-journal

Sahityasetu

Year-1, Issue 2, Continuous Issue 2, March-April 2011

ગિરીશ પરમાર : સમાયોજન

સમાયોજન

રહેવા દે સાકી હવે જોઈશે તો ભરી લઈશ હું;
એક તારી જ તરફદારીને સહારે તરી લઈશ હું.
એ ન મળ્યાનો વસવસો ક્યાં સુધી યાદ રાખું;
એને ભૂલી જવામાં હવે જિંદગી ગુઝારી લઈશ હું.
જવા દે એ કાવા–દાવાની રીતો મનાવવા માટેની
એકાદ પ્રસંગથીય બધું સ્વીકારી લઈશ હું.
જરૂર એટલી હવે નથી રહી મને કોઈ શમાની,
ખુદના ઉજાસ ખાતર ખુદને સંકોરી લઈશ હું.
દોષ એને જ દેવો મનાસિબ ન કહેવાય !
મારી યોગ્યતાને કમજોર હવે ધારી લઈશ હું.
થોડુંક પરિવર્તન જો બદલાવી દે મને ‘પ્રેમ’
હશે કફનનો લિબાસ, તો ય પહેરી લઈશ હું.

ગિરીશ પરમાર, કડા, તા. વિસનગર, જિ. મહેસાણા

SAHITYASETU
ISSN: 2249-2372
A Peer-Reviewed Literary e-journal

Sahityasetu

Year-1, Issue 2, Continuous Issue 2, March-April 2011

ઉર્મિલા ચૌધરી : હું જ છું...

હું જ છું....

હું નથી કે પછી તું નથી ?
છે બધું છતાં કશું નથી
જોને સ્વાર્થના સાગરમાં,
લાગણીનું તૃણ તરવું નથી.
દીપક પણ દહે છે હાથને,
આજે કોઈ વિશ્વાસું નથી
પ્રભુ તું પણ કેમ મૌન છે?
શું તારેય સુખ ધરવું નથી
ઝઝૂમીશ તારા પ્રશ્ન સામે
પણ થાકી હારી મરવું નથી
તુંય ઝૂકીશ મારા જોમ સામે
મારે તને કરગરવું નથી....

ઉર્મિલા ચૌધરી, અમદાવાદ

SAHITYASETU
ISSN: 2249-2372
A Peer-Reviewed Literary e-journal

Sahityasetu

Year-1, Issue 2, Continuous Issue 2, March-April 2011

અનુ.– દીપક રાવલ : પંજાબી વાર્તા– હવા ટાઈટ

(પંજાબી વાર્તા)
હવા ટાઈટ

ગુરમિત એકાએક ખડખડાટ હસ્યો. ઘરનાં બધા સભ્યો ચોંકી ગયા. ગુરમિત લગભગ બે વર્ષથી દુઃખના એવા ઊંડા સમુદ્રમાં ડૂબી ગયો હતો જ્યાંથી એને બહાર કાઢવાનું મુશ્કેલ જ નહીં, અસંભવ લાગતું હતું. આજે એ જ ગુરમિત એકાએક બાળકોની જેમ પ્રસન્નતાથી હસવા અને નાચવા લાગ્યો હતો. "કરી નાખી સાલાઓની હવા ટાઇટ..... ખાઇ ગયા સાલાઓને....... એમની તો મા...!"

બધા અવાક્ થઇને ગુરમિતને જોઇ રહ્યા હતા. આટલા દિવસના મૌનથી ક્યાંક ગાંડો તો નથી થઇ ગયો ? હમણાં સુધી તો ઠીક ઠાક હતો... કદાચ આજ કાલ ગુરમિતનું ચૂપ રહેવું જ સારુ લાગે છે. એ જિંદાદિલ ગુરમિત તો ન જાણે કયાં ખોવાઇ ગયો છે..! આજે એ જૂના ગુરમિતની રાખમાંથી જ તો ગુરમિતનું હાસ્ય આવ્યું છે.... આ તો ગુરમિત છે કે ફિનિક્સ ?

ઘરમાં બધા TV સામે બેઠા હતાં. રાષ્ટીય કાર્યક્રમની એ જ પરિચિત ધૂન વાગતી હતી, અને એ પછી સમાચારની, ત્યા સુધી તો ગુરમિતના ચ્હેરા પર અપશુકનીયાળ મૌન ચોંટ્યું હતુ. પછી સમાચાર વાંચકે સમાચાર વાંચ્યા, 'આજે ઈરાકી લશ્કરે અચાનક કૂવૈત પર હુમલો કરીને એને પોતાના કબજામાં લઈ લીધું છે.....' અને એનાથી આગળના સમાચાર ન તો ગુરમિતને સાંભળવા હતા કે ઘરનું કોઈ સભ્ય સાંભળી શક્યું.જાણે ગાંડપણનો હુમલો આવ્યો'તો ગુરમિત પર. ઈરાક દ્વારા કુવૈત પર કબજો જાણે ગુરમિતના જીવનની સૌથી સુખદ ઘટના બની ગઈ હતી. એના દુઃખી અને અશાંત મનને લાગતું હતું કે જાણે એણે જ કુવૈત પર કબજો કરી લીધો છે. એ રૂમમાંથી બહાર આવ્યો...લાઈટ કરી અને ખાલી પડેલા બે ડબલાઓને લાત મારવા લાગ્યો. – "આ સાલો અમીર ગયો, આ ગયો ક્રાઉન પ્રિન્સ...સા..આ...લો... કહેતો હતો કે સોનાના પતરાની કાર બનાવીશ..ભાગી ગયો ઉલ્લુનો પઠ્ઠો. બધા સાલાં ભાગી ગયા. ઓયે દારજી, ખુશીયાઁ મનાઓ, ઓયે, અજ તાં જી ભર કે શરાબ પીઓ...ઓયે...ઓન્હા દી મા મર ગઈ ઓએ... લે ગયાં સોરંચાનું...કરી નાંખી સાલાઓની હવા ટાઈટ..."

હાસ્યનો બંધ જે એણે પોતાના આંસુઓ સામે બાંધ્યો હતો તેમાં તીરાડો પડવા માંડી હતી. અને થોડી જ વારમાં એ બંધ તૂટી ગયો. ગુરમિત જેટલો જોરથી હસ્યો હતો એટલા જ જોરથી રડવા લાગ્યો. દારજીએ દીકરાને સંભાળ્યો. મા તો એક વર્ષ પહેલા જ દીકરાને મુકીને સ્વર્ગમાં પહોંચી ગઈ હતી. ગુરમિત હજી ગાંડાની જેમ બડબડ કરતો હતો. 'હુણ નહી છોડેગાજી, દુષ્ટ નહીં બચેગા, સારે દા સારા ગલ્ફ તબાહ હો જાયેગા. દારજી હુણ ઓથે કુછ નહીં બચના જે..'

દારજીને સમજાતું નહોતું કે એ રાજી થાય કે દુઃખી... ? એક બાજુ એમનો દીકરો રડતો હતો અને બીજી બાજુ આનંદ એ વાતનો હતો કે દીકરો બે વર્ષ પછી બોલ્યો તો ખરો ! બે વર્ષના મૌનનું આવરણ ગુરમિતના ચ્હેરા પર પડેલું હતું તેથી એની નીચેનું દર્દ કોઈને દેખાતું નહોતું. ગુરમિત કંઈ કહે તો એની પીડા સમજાય.

પીડા પણ એણે જાતે જ નોંતરી હતી. સરસ મજાનું ઘર હતું. ખેતી–વાડી હતી. આ બધું છોડીને એ ગયો જ કેમ ? વધું પામવાની ઈચ્છામાં જે હતું એ પણ લૂંટાઈ ગયું. મનુષ્યને સંતોષ જ થતો નથી ? કેમ એ વધુને વધુ પામવા ઈચ્છે છે ?

ગુરમિતના ઘણાં મિત્રો પરદેશ જઈ આવ્યાં હતા. દરેક પાસે વિદેશની અલગ–અલગ રસમય વાતો હતી. ત્યાંની કારોની વાતો, ડિપાર્ટમેન્ટલ સ્ટોર, સોનાની દુકાનો, ન જાણે શું શું...એકે એક બાબત ગુરમિતને આકર્ષી રહ્યાં હતી. નહીં તો ગુરમિતને શું ઉણપ હતી ? થોડા સમય પહેલા એના કુલવંતકૌર સાથે લગ્ન થયાં હતાં. ખેતરના શેઢા પર વિકસેલો પ્રેમ લગ્નના બંધનમાં બંધાઈ ગયો હતો અને પછી ગર્ભવતી પત્ની અને સમગ્ર પરિવારને છોડીને ગુરમિત કુવૈત ચાલ્યો ગયો.,

એને તો બસ તરસેમલાલને દેખાડવું હતું કે એ પણ વિદેશ જવાની તાકાત ધરાવે છે. તરસેમલાલ તો માત્ર આઠમું પાસ છે છતાં જૂઓ કેવી રીતે દુબાઈમાં નોકરીનો જોગ કરી લીધો અને આજે એનું ઘર દેશી–વિદેશી ચીજોથી ભરેલું છે. કોણ કહે છે કે તરસેલાલના પિતા તલપાપડી અને મગફળી વેચીને ગુજરાન ચલાવતાં હતાં. અને ગુરમિતને ત્યાં તો આમ પણ સુખ છે. એ તો અગીયારમું પાસ છે. ટ્રેક્ટર ચલાવે ત્યારે કેવો બાંકો યુવાન દેખાતો ?

બસ નિર્ણય કરી નાંખ્યો.'હું વિદેશ જઈશ' દારજી કે મોટાભાઈના સમજાવવાની કોઈ અસર નહીં. બસ એક જ જીદ. હઠીલો તો નાનપણથી જ હતો. પહોંચી ગયો ટ્રાવેલ એજન્ટ પાસે. ટ્રાવેલ એજન્ટો પણ સપનાના સૌદાગર હોય છે. વિદેશના એવા રંગીન સપના વેચે છે કે એ ખરીદવા માટે માણસ પોતાનું ઘરબાર પણ વેચવા તૈયાર થઈ જાય. આ સપનાઓએ જ ગુરમિતના મનમાં વિદેશ જવાની ઈચ્છાને પાગલપણાની હદ સુધી ભરી દીધી હતી.

ગામમાં ગુરમિતનું ઘર અમારા ઘરથી બહુ દૂર નથી. હવે તો એને ગામ કહેવું યોગ્ય નહીં કહેવાય. અનાજનું મોટું બઝાર છે અને એક નાનકડાં શહેરની બધી સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ છે. અમારા બંનેના પિતા સારા મિત્રો છે. મારા પિતાની એક ડિસ્પેન્સરી છે ત્યાં. સારી એવી પ્રેકટિસ છે. ગુરમિતના પિતા વરયામસિંહનું નામ મોટા ખેડુતોમાં લેવાય છે.

ગુરમિત જ્યારે કુવૈત ગયો ત્યારે પહેલા મારી પાસે જ મુંબઈ આવ્યો હતો. 'ભાઈ, આવડું મોટું વિમાન, અને કહો છો એરબસ !' અરે આ તે કંઈ વાત થઈ ? ભાઈ વિમાન એ વિમાન છે અને બસ એ બસ. મને મુરખ શા માટે બનાવે છે..ભાઈ વિમાન જ્યાં સુધી મુંબઈ ઉતર્યું નહીં ત્યાં સુધી મારા પેટમાં ખળભળાટ થતો હતો. પરંતુ ભાઈ પિંડવાળા (ગામલોકો) તમારા બહુ જ વખાણ કરે છે. દરેક માણસ એક જ વાત કરે છે કે ડૉક્ટર જેતલીનો દીકરો જરાય બદલાયો નથી. વિમાન ચલાવે છે પણ જરાય અભિમાન નથી.

ગુરમિત ધારાપ્રવાહ બોલતો જતો હતો. મારી પત્ની તો શહેરની છે– ખાસ મુંબઈ શહેરની. ઘડીક હું ગુરમિત સામે જોતો તો વળી પાછો અપરાધી નજરે પત્ની સામે પણ જોઈ લેતો. પરંતુ પત્નીને પણ ગુરમિતની વાતોથી આનંદ થતો હતો. ગુરમિતની નિશ્છળ વાતો એને ગમતી હતી.

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

હું જાતે જ ગુરમિતને કુવૈત મુકવા ગયો હતો. એરલાઈનની નોકરીના થોડા લાભ તો હોય જ છે. ત્યાં મારા મિત્ર દિનેશ બત્રા સાથે મુલાકાત પણ કરાવી દીધી. દિનેશ લગભગ દસ વર્ષથી કુવૈતમાં ચાટેર્ડ એકાઉન્ટન્ટ છે. ગામડાના ગુરમિતને પરદેશમાં પણ એક ઓળખીતો મળી ગયો હતો.

ગુરમિતે પોતાના સરળ સ્વભાવ અને વ્યવહારથી ઝડપથી પોતાની વ્યવસ્થા કરી લીધી. એને રહેવા માટે હિલ્ટન હૉટેલની પાછળ એક જગ્યા મળી ગઈ હતી. એણે જાતે જ પોતાની જગ્યા પસંદ કરી હતી. ગામના ઘર જેવું ઘર થોડું હતું ! આંગણામાં મુખ્ય દ્વારથી ઘર સુધી પહોંચવા માટે ત્રણ મિનિટ તો ચાલવું પડતું હતું. ચારે બાજું ઊંચી દિવાલોની વચ્ચે એનું ત્રણ ઓરડાનું વાતાનુકુલિત ઘર ! દિલ દઈને મહેનત કરતો હતો અને ત્યાં જગરાંવમાં કુલવંતે એક ફૂલ જેવી દિકરીને જન્મ આપ્યો હતો. બહુ ઈચ્છા હોવા છતાં પણ ગુરમિત પોતાની દીકરાના જન્મ વખતે જગરાવ જઈ ન શક્યો. પરદેશમાં પોતાની મરજીથી રજા પણ મળતી નથી. આ દરમ્યાન હું ગામ જઈ આવ્યો હતો. કુલવંત અને એની ઢીંગલીને જોઈ આવ્યો હતો. હવે હું જ ગુરમિત અને એના પરિવાર વચ્ચે એક માધ્યમ હતો.

મારે ફરી એકવાર કુવૈત જવાનું થયું. હવે ગુરમિતમાં ઘણાં પરિવર્તન આવી ગયા હતા. પોતાની કારમાં મને લેવા આવ્યો અને બપોરે સિઝર્સ રેસ્ટોરાંમાં જમવા લઈ ગયો. એની અંદર એક બાળક જીવતું હતું. ‘ભાઈ, આ પરદેશમાં તો ઘરેથી કોઈ કાગળ આવી જાય એનો જ એક આધાર હોય છે. આ અજબ દેશ છે. અહીં પોસ્ટમેન જ નથી. પોસ્ટ બોક્સમાંથી જાતે જ કાગળ લઈ આવવોના ! ’ ગુરમિતની આંખોમાં પીડાની એક ટીસ ઊઠી. કુલવંતની યાદ અને નહીં જોયેલી ઢીંગલીનો વ્હાલો ચ્હેરો એના મનમાં ઉતરી આવ્યો. ‘તમે તો ઢીંગલીને જોઈ છે ને ? કોના પર ગઈ છે ? ફોટામાં તો કંઈ ખબર નથી પડતી નથી.’

મને લાગ્યું કે જાણે ગુરમિત મારી આંખોમાં કુલવંત અને ઢીંગલીની છબિ જોવાની ચેષ્ટા કરી રહ્યો છે.

‘ભાઈ, હું દિનેશજીને ઓછું જ મળું છું. બહુ ભણેલા ગણેલા લોકો છે. ઘણીવાર તો જાત પર જ શરમ આવી જાય છે. એમના મમ્મી તો બહુ જ સારાં છે. જમ્યા વિના આવવા જ ન દે. અને ભાભીએ તો કુવૈતમાં ધમાલ મચાવી દીધી છે. કેટલું સરસ ગાય છે ! ‘કુવૈત ટાઈમ્સ’ અને ‘અરબ ટાઈમ્સ’ બંનેમાં એમનો ફોટો છપાયો હતો.’

હું એ માણસને સતત જોઈ રહ્યો હતો. કેટલો સરળ, કેટલો વ્હાલો !

અરે જ્યારે પણ કુવૈત જવાનું થાય ત્યારે દરેક વખતે ગુરમિત પાસે મને કહેવા માટે નવી વાતો, નવા પ્રસંગો હોય જ. એમાંની અડધા ઉપરની ઘટનાઓમાં તો એની અંદરનો બાળક જ બોલતો હોય. વિદેશી ચમકતી વસ્તુઓ તરફ એક બાળક જેવું આકર્ષણ સ્વાભાવિક હતું.

પરંતુ એક દિવસ બહુ ઉદાસ બેઠો હતો. ‘ભાઈ, અહીંની પોલિસ બહુ જ ખરાબ છે. સાવ અભણ પોલિસ છે. અંગ્રેજીનો એક અક્ષર પણ આવડતો નથી. બસ એક દિવસ પકડી લીધો આપણા મલયાલીભાઈને...હા, એક નાયરને. પહેલા ચોકમાં એની વાનની તપાસ કરી. પોલીસ એની બંદુક વાનમાં ભૂલી ગયો. આગળના ચોકમાં બીજા પોલિસવાળા ચેકીંગ કરી રહ્યાં હતા. બસ, વાનમાં બંદુક મળી...બીચારાને ટીપી નાંખ્યો. એ બિચારો દુબળો–પાતળો ઘાસફૂસ ખાનારો માણસ. શરીરમાં કંઈ દમ નહીં ફસાઈ ગયો આ ડંગોરાઓ વચ્ચે. પોલિસ સ્ટેશને લઈ ગયા. બહુ માર્યો. એ લોકો એમની અરબીમાં પૂછતાં હતા અને આપણો માણસ અઁગ્રેજી અને મલયાલીમાં રડી રહ્યો હતો...ભગવાને બચાવી લીધો એ બિચારાને. પછી ખબર પડી તકે બંદુક તો એમના પોલિસવાળાની જ છે. પણ આપણઆ માણસને તો અધમૂઓ કરી નાંખ્યો ને ભાઈ, અહીં તો અરબી બોલી તો આવડવી જ જોઈએ.’

વિદેશમાં એકલા પડી જવાનો ડર ગુરમિતની આંખોમાં સ્પષ્ટરૂપે દેખાતો હતો. સાત સમુદ્ર પાર કરીને વિદેશ જવાની લલક હતી ગુરમિતમાં... પરંતુ એક જ સમુદ્રની પાર પહોંચીને એનું મન ધ્રુજી ગયું હતું.

પછી કંઈક એવું બન્યું કે થોડા મહિનાઓ માટે કોમ્પ્યૂટરે કુવૈત ને મારા નામ વચ્ચે પણ એક સમુદ્ર ભરી દીધો. અને મારું નામ કુવૈતની ફ્લાઈટો પર દેખાયું નહીં. આ દરમ્યાન પત્રોથી જ મને સૂચના મળી કે ગુરમિત ગામનો આંટો મારી આવ્યો છે અને કુલવંત અને ઢીંગલી કુવૈત પહોંચી ગયા છે.

કુલવંત અને ગુરમિત. સાથે થોડાંક મહિનાની ઢીંગલી– એક પ્રેમાળ પરિવાર. હું પણ પ્રસન્ન હતો કે ચાલો બંનેની એકલતા દૂર થઈ. આખરે કુલવંત પણ આટલા પરિવારજનો વચ્ચે એકલી જ તો હતી. ગુરમિત સિવાય એને બીજા સાથે કેટલી નિસબત. અને એ જ ગુરમિત એની પાસે હતો. એની પાસે એનો પોતાનો ગુરમિત. હવે કોઈ ગોરી મેમ એના ગુરમિતને ઉઠાવીને નહીં લઈ જાય. આરબોની પરીઓ પણ જાદુ જાણે છે ! બીચારી કુલવંત !

દિનેશનો ફોન કુવૈતથી આવ્યો ત્યારે હું એ વખતે જાપાન ગયો હતો. આ નોકરી એક જગ્યાએ ઠરીને બેસવા દેતી નથી. દુનિયાભરના શહેરોના ફેરા કર્યા કરું છું. ઘરમાં ઠરીને રહેવાનું એક મોટી પ્રાપ્તિ જેવું લાગે છે.

દિનેશે કોઈ વિશેષ સંદેશ મૂક્યો નહોતો. એ હંમેશા સંયમિત રીતે જ વાત કરે છે. સમયે એને સંપૂર્ણ રીતે પરિપક્વ બનાવી દીધો છે. એનો અવાજ કાયમ સપાટ જ લાગે છે. કોઈ પણ ઉત્તેજના કે ભાવુકતા વિનાનો! પત્નીએ એને જણાવી દીધું હતું કે હું જાપાનથી ક્યારે પાછો આવીશ. અને એણે પણ એટલું જ કહ્યું કે 'હું ફોન કરીશ.'

ઈકબાલભાઈએ સેવો મોકલી હતી. નારાજ થઈ ગયા હતા. કહેતા હતા કે, 'આટલી મોટી મોટર ટ્રેઈનિંગ સ્કુલ ચલાવો છો અને અમારી ભાભીજીને ગાડી ચલાવતા આવડતું નથી. !' 'તમને વઢતા હતા કે વહુને ઘરમાં પૂરી દીધી છે.' પત્નીએ કહેલું.

ઈકબાલભાઈને ઈદ મુબારક કહેવા ફોન કર્યો અને ચ્હાની ચુસ્કીઓ લેવા લાગ્યો.

દિનેશનો ફોન ફરીથી આવ્યો. એ જ સંયમિત અવાજ. 'સુરેન, તું કાલે જ કુવૈત આવી જા. બહુ જરૂરી કામ છે. હું એરપોર્ટ પર તારા વિઝા લઈને આવી જઈશ. ઓછામાં ઓછી એક અઠવાડિયાની રજા લઈને આવી જા. કામ બહુ જરૂરી છે. ગુરમિતને તારી જરૂર છે.'

હું હલ્લો હલ્લો કરતો રહ્યો પરંતુ દિનેશને તો સૂચના જ આપવી હતી. અને એ કામ તો એણે કરી દીધું હતું.

પત્નીની નારાજગી હોવા છતાં હું કુવૈત તરફ નીકળી ગયો. ન જાણે કેવો ગૂઢ સંબંધ બની ગયો હતો મારી અને ગુરમિત વચ્ચે.

ઘરમાંથી નીકળતો હતો ત્યાં બહાર ફાયર એન્જિનની ચીસ સંભળાઈ. ખબર નહીં ક્યાં આગ લાગી હશે. ટેક્સીમાં બેઠો તો પાસે થઈને સરસરાટ કરતી એમ્બ્યુલન્સ નીકળી. રસ્તામાં અંધેરીના સ્મશાન ઘાટ સામેથી ટેક્સી પસાર થઈ તો શરીરમાં કંપારી પસાર થઈ ગઈ.

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

કુવૈત પહોંચ્યો તો દિનેશ મને સીધો એના ઘરે લઈ ગયો. ગુરમિત ત્યાં જ હતો ચૂપ ! એકદમ ચૂપ ! એ હંમેશા કલરવતા ગુરમિતના સ્થાને જાણે કોઈએ પથ્થરની મૂર્તિ બનાવીને મૂકી દીધી ન હોય ! મને જોઈને પણ એણે કોઈ વિશેષ પ્રતિક્રિયા ન આપી. એની આંખોમાં કોઈ ઓળખાણ કે ખૂશી દેખાઈ નહીં. એ ઝિંદાદિલ ગુરમિતને એક જીવતી લાશ બનાવી દેવા માટે કોને દોષિત ગણી શકાય ? નિયતિને કે... હું કશું વિચારી શકતો નહોતો. ગુરમિતની કેવળ એક જ વાત મારા દિલમાં વારંવાર વાગ્યા કરતી હતી, 'ભાઈજી, અહીંની પોલીસ બહુ ખરાબ છે જી'

બીજા દિવસે હું ગુરમિતને સાથે ફરી એકવાર એ રસ્તે ચાલી નીકળ્યો, જ્યાં બધું બન્યું હતું. ગુરમિતની આંખોમાં ફેલાયેલો આતંક, ખાલીપણું અને સૂનકાર જાણે મને એ દિવસની બધી ઘટના સંભળાવી રહ્યાં હતાં...

કુલવંત મા બનવાની હતી. દીકરી પછી દીકરો થાય એવી બંનેની પ્રબળ ઈચ્છા હતી. કુલવંતને પૂરા દિવસો હતા. એણે ગુરમિતને કહ્યું પણ ખરું કે, 'કમ સે કમ, આજે તો ન જાવ. લાગે છે કે આજે હોસ્પિટલ જવું પડશે.'

'અરે ભગવાન ! ડરવાની ક્યાં જરૂર છે ? આ ફોન છે, બસ કરી દેજે. હું ગોળીની જેમ ભાગી આવીશ. ડરીશ નહીં. કાલે તો ઈદની રજા છે.'

બન્યુ એ જ કે જેનો કુલવંતને ડર હતો. પ્રસવવેળા શરૂ થઈ ગઈ. થોડીવાર તો સહન કર્યું પછી જ્યારે ન રહેવાયું ત્યારે એણે ગુરમિતને ફોન કર્યો. ગુરમિત પણ બહુ ઉત્સાહમાં હતો. પ્રસન્નતા અને ચિન્તાની મિશ્રિત ભાવનાઓ સાથે એ કાર તરફ ભાગ્યો. ઢીંગલીના જન્મ વખતે એ કુલવંતથી ઘણો દૂર હતો પરંતુ આ વખતે એ કુલવંતની સાથે હશે, એને જાતે જ સધિયારો આપશે. સાથીએ અભિનંદન આપ્યાં. ' ગુરમિત, ઈદ પર દીકરો જન્મતા બહું નસીબવાળો થશે.'

આંખોમાં કુલવંત, ગુડ્ડી અને થનારા પુત્રની છબિ લઈને ગુરમિતે કાર સ્ટાર્ટ કરી. ઘરે પહોંચવાની ઉતાવળમાં ગુરમિતે એક્સિલેટર પર પોતાના પગનું દબાણ વધાર્યું.

હજી તો એ 'સી ફેસ' પર પહોંચ્યો હતો ત્યાં પોલીસની સાયરન સંભળાઈ. પરંતુ એ તો પોતાની જ ધૂનમાં ગાડી ચલાવ્યે જતો હતો. કુવૈત ટાવર પાસે પહોંચતા પહોંચતામાં પોલીસની ગાડીએ ઊભા રહેવા ઈશારો કર્યો. ગુરમિત ગભરાઈ ગયો. ન જાણે ક્યો ગુનો થઈ ગયો એનાથી ! પોલીસ અરબી ભાષામાં ચિલ્લાતો હતો અને સ્પીડોમિટર તરફ ઈશારો કર્યે જતો હતો. માંડ ગુરમિતને સમજાયું કે એને ઝડપથી કાર ચલાવવાના ગૂનાસર પકડી રહ્યાં હતાં. એણે એના બધાં કાગળ પોલીસને હવાલે કરી દીધા. એકાએક વિચાર આવ્યો કે કુલવંતનું શું થશે ? એણે પોતાની તૂટી–ફૂટી અંગ્રેજીમાં અરબી શબ્દો ભેળવીને પોલીસને એ સમજાવવા લાગ્યો કે એની પત્નીને –ડિલિવરી– આવે એમ છે અને ગમે તે ક્ષણે બાળક જન્મે એમ છે. પરંતુ એની વાત કોઈ સાંભળતું નહોતું અને કોઈ સમજતું નહોતું.

ગુરમિતને લઈ જઈ પૂરી દીધો જેલમાં. એ કરગર્યો, આજીજી કરી. એણે દરેક પોલીસવાળા જોડે વાત કરવાની કોશીષ કરી કે કોઈકને તો એની વાત સમજાય ને દયા ખાઈને છોડી દે.

અમે ત્રણે દિનેશની કારમાં કુવૈત ટાવર સુધી પહોંચી ગયા. ગુરમિતની આંખોની પીડા ભલે એનેકગણી વધી ગઈ હતી. કંઈ જ ન કરી શક્યાનો અફસોસ એને અંદર ને અંદર કોરતો હતો.

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

ગુરમિતને જેલમાં નાખીને ઈન્સપેક્ટર ઈદની રજાઓ માણવા ચાલ્યો ગયો. ગુરમિત ચાર દિવસ સુધી જેલની દિવાલો સાથે માથા પછાડતો રહ્યો. ચિલ્લાતો રહ્યો અને પોતાની કુલવંતને યાદ કરતો રહ્યો.

પછી યાદ આવ્યું કે કુલવંત પાસે દિનેશના ઘરનો ફોન નંબર તો છે જ. કદાચ ભાભીજીને ફોન કરી દીધો હોય. કદાચ એ જેલની બહાર નીકળે ત્યારે કુલવંત અને એનો દીકરો બંને હોસ્પિટલમાં સુરક્ષિત હોય.

કુલવંત બિચારી ગુરમિતની રાહ જોઈ જોઈને પીડાથી નબળી પડવા માંડી હતી. ગામડાની છોકરી પરદેશમાં એકલી ! હિંમત કરીને દિનેશ બત્રાને ઘરે ફોન કર્યો. ત્યાં કોઈ ફોન ઉપાડતું જ નહોતું. જ્યારે પીડા અસહ્ય થઈ ત્યારે સલવાર ઉતારીને જમીન પર ચટાઈ પાથરીને સૂઈ ગઈ. પાછો વિચાર આવ્યો કે ક્યાંક બાળક જમીન પર પડી જશે તો...વળી પાછી પલંગ પર જઈને સુઈ ગઈ. વિચાર્યું કે શેતરંજી પાથરી દઉં. ગુડ્ડીના જન્મ વખતે તો એને કશું વિચારવું જદ નહોતું પડ્યું. બધું માના ઘરે જ થયું હતું....પીડા વધતી જતી હતી.

દોઢ વર્ષની ગુડ્ડી માની હાલત જોઈને રડવા લાગી હતી. માનો કણસાટ એના બાલસુલભ મનને પીડિત કરી રહ્યો હતો.

કુલવંત પીડાથી ચીસો પાડતી હતી. ગુરમિતને યાદ કરતી હતી અને એની માને પણ...જ્યારે ઈદનો ચાંદ જન્મ્યો ત્યારે કુલવંત બેહોશ થઈ ગઈ હતી. એને ખબર જ ન પડી કે દીકરો થયો કે દીકરી ? બાળક રડ્યું કે નહીં ?

ગુડ્ડી પણ રડતી હતી. એની માનું શરીર લોહીથી લથપથ હતું. એની સાથે જોડાયેલું એક નાનકડું બાળક રડતું હતું. એ પણ લોહીથી તરબતર પડ્યું હતું. ગુડ્ડીએ એને હાથ લગાડ્યો તો એને ચીકણું લાગ્યું. હવે એ ગભરાઈ ગઈ. એના નાનકડા પગથી દોડતી દરવાજા તરફ ભાગી પરંતુ દરવાજાની સ્ટોપર તો એ નાનકડી ઢીંગલીની પહોંચથી ક્યાંય ઊંચે હતી ! ક્યાંય સુધી દરવાજો ખખડાવતી રહી પણ કોઈ સાંભળે તો ખોલેને !

હવે ન તો માનો કણસાટ સંભળાતો હતો કે ન તો મુન્નાનું રડવું. આખા ઘરમાં ભયાનક સન્નાટો છવાઈ ગયો હતો. રડતાં રડતાં ગુડ્ડીને ભૂખ લાગવા માંડી. એ બીચારી ફ્રિઝ ખોલવા લાગી પરંતુ ફ્રિઝ ખુલતું નહોતું.

ગુરમિત સામે જેલનું ખાવાનું પડ્યું હતું. એ ભાન વિના ક્યારેક ખાવા તરફ જોતો તો ક્યારેક દિવાલો તરફ જોયા કરતો. અને ત્યાં ગુડ્ડી આખા ઘરમાં કંઈકને કંઈક ખાવનું શોધી રહી હતી. આખરે થાકીને રડતાં રડતાં સુઈ ગઈ.

ગુરમિત હવાલદારના પગ પકડીને કરગરતો હતો. એક ફોન કરવાની રજા માંગતો હતો. પરંતુ ત્યાંના પોલિસવાળા તો બહુ જ ખરાબ હોય છે ન જી. !

સૂતા સૂતા ગુડ્ડીના પેટમાં આકળી જરૂર આવી હશે. જઈને માને જગાડવાની કોશીષ કરવા લાગી. પરંતુ કૂલવંત તો ઊંડી ઊંઘમાં સુઈ ગઈ હતી. ગુડ્ડીએ ફરી એકવાર ખાવાનું શોધવાનું શરૂ કર્યું.

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

ચોથે દિવસે ગુરમિત છૂટ્યો. સીધો ઘરે પહોંચ્યો. ચાવીથી દરવાજો ખોલ્યો અને અંદર પેસતાં જ નાક પર હાથ મુકવો પડ્યો. સામે કુલવંત અને બાળકની ખુલ્લી લાશો પડી હતી. ગુડ્ડીને શોધી. એ ફ્રિઝ પાસે જ પડી હતી.

'હરામજાદાઓ….' એણે બૂમ પાડી. 'હું તમને જીવતા નહીં છોડું. એકે એકને મારી નાંખીશ…બધાને વીણી વીણીને મારી નાંખીશ.'એ ચીખતો જતો હતો. કુલવંત, ગુડ્ડી અને મૂન્નાની લાશો સામે ક્યાંય સુધી રડતો રહ્યો. થોડી ધીરજ આવી ત્યારે દિનેશ બત્રાને ફોન કર્યો.

દિનેશ પોતાના ચિરપરિચિત અંદાજમાં ગુરમિતને સાંત્વના આપતો હતો.

'દિનેશજી, અહીં નહીં રહું જી. પણ જતાં પહેલાં બધાનું કામ તમામ કરીને જઈશ. એકેય હરામજાદાને નહીં છોડું.' રહી રહીને ગુરમિતની અંદરનું હિંસક પશુ જાગી જતું.

દિનેશે એને મુશ્કેલીથી સંભાળ્યો. અને હવે અમે બંને એને સમજાવી રહ્યાં હતાં.

પોતાની ગૃહસ્થિ પોતાના હાથે બાળીને ગુરમિત પાછો આવી ગયો હતો, દારજી પાસે. પરંતુ બધું સહન કરવાને કારણે અને કશું જ ન કરી શકવાની પોતાની અસમર્થતાને કારણે ગુરમિત અંદર ને અંદર ગૂંગળાતો રહ્યો.,એક ભયાનક ચૂપ્પી ઓઢીને. અને આ ચૂપ્પી આજે જ તૂટી હતી જ્યારે એ હર્ષોલ્લાસથી ચીખી ઊઠ્યો હતો. 'કરી નાંખી સાલાઓની હવા ટાઈટ ! '

અનુવાદક– દીપક રાવલ, પાલનપુર
મૂળ લેખક– TEJENDRA SHARMA, 74–A, Palmerston Road, Hardy & weldstone, Middx, HA 3 7 rw. U.K.

SAHITYASETU
ISSN: 2249-2372
A Peer-Reviewed Literary e-journal

Sahityasetu

Year-1, Issue 2, Continuous Issue 2, March-April 2011

अनु.- फरहीन पठान : रोंग नम्बर

(નરેશ શુક્લની ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તાનો અનુવાદ) **रोंग नम्बर**

बाहर बाथरूम का दरवाजा खुला और उसकी आवाज़ से मेरी आँखें खुल गई । लगता है माँ जाग गई हैं । मैंने आँखें छोटी करके घड़ी में देखा । रेडियम वाले काँटे पाँच और दस का समय बता रहे थे । पहले तो उठने को मन नहीं हुआ । वे तो सोए हुए थे, हमेशा की तरह । कई रातों में मैंने उन्हें देखा है सोते हुए । छोटे बच्चे की तरह, मेरी बगल में सटकर सो रहे होते । कभी ज्यादा थके हुए होते तो खर्राटें भी लेते.....मुझे यह अच्छा लगता । मैं उन्हें देखती रही, हलके उजाले में, उनकी मूछों में कुछ बाल सफेद हो गए हैं । कुछ भी करो तो भी ब्लेंकेट पूरा नहीं ओढ़ते । बंद आँखों में भी उनकी पुतली थोड़ी थोड़ी देर में इधर-उधर होती रहती । मैंने धीरे से उनके गालों पर अपनी लट का स्पर्श होने दिया, थोड़ी हल-चल हुई, मुझे उनके सीने पर सिर रखने का मन हुआ पर जाग जाएँगे तो इस डर से ऐसा नहीं किया । तभी उन्होंने करवट बदली और उनका माँसल हाथ मेरी देह पर....मुझे खींच लिया, मैं उन्हें लिपटकर सो गई ।

माँ अब नहाने की तैयारी कर रही हो ऐसा लगा । नल के साथ बाल्दी टकराने की आवाज़ आई इसलिए मैं सतर्क हो गई । माँ को रोज़ जल्दी उठने की आदत । हालांकि, हमें कभी डिस्टर्ब नहीं करतीं । सावधानी से तैयार होकर उनके पूजा खंड में चली जातीं । दिवाली नजदीक आ रही है इसलिए सरलाबहन ने कल गद्दे रजाई धूप में तपाने डाले थे । यह मैं देख गई थी इसलिए मुझे भी हुआ 'घर का काम शुरू करना पड़ेगा, जल्दी जाग जाउँगी । 'धीरे से उनका हाथ हटाकर मैं ब्लेकेंट से बाहर निकलने गई तभी उन्होंने वापस खींच लिया । नींद में ही मुझे कीस की । "सो जाओ चुपचाप मुझे जाने दो" कहते हुए मुश्किल से खड़ी हुई । हाथ छुड़ाया । गाउन ठीक करते हुए आईने के सामने आकर लाइट जलाई । बिखरे बालों को समेटकर जुडा बाँधा और मेरी नज़र आईने में

दिखते हुए उनके प्रतिबिंब पर पड़ी । कई बार मेरे बालों को वे सुन्दर ढंग से सँवार देते, उन्हें इसका लगाव है । अब तो हरित भी बड़ा हो गया, बिल्कुल मेरे कंधे तक पहुँचे इतना लंबा हो गया फिरभी उसके पिता तो वैसे ही रहे ।

अब भी बेडरूम से बाहर निकलने से पहले आईने में देखे बिना नहीं रह सकती । मुई लाज नहीं आएगी ?

हरित भी अपने पिता जैसा ही । आठ साढ़े आठ तक सोता ही रहता । मैंने आज गद्दे रजाई धूप में तपाने डालने का तय कर लिया था इसलिए कामवाली बाई के आते ही उसे तुरन्त काम पर लगा दिया । माँ भी जल्दी जल्दी पूजा निपटाकर आ गई साथ । कुछ ही देर में सबकुछ छत पर पहुँचा दिया । हरित को जगाकर उसके पिता के साथ सुला दिया और दूसरे रूम में धूल झाड़ना शुरू कर दिया ।

उन्हें पढ़ने का शौक पहले से ही नहीं है । सिर पर आ जाए तो पढ़ते हैं । उसमें भी पढ़ाई छूटी और बिज़नेस शुरू किया उसके बाद तो वे किताब को छूते तक नहीं । हाँ सिने मैगज़िन वे नहीं चुकते । हिन्दी ,अंग्रेजी और गुजराती के कूड़े जैसे सिने साप्ताहिक भी चाट जाते । फिर यह सब पड़ा रहता इस नीचे वाले कमरे की बड़ी सी अलमारी में । मुझे हुआ इसे पहले साफ कर लूँ और बेकार का रद्दी वाले को दे दूँ । इसलिए माँ को कामवाली बाई के पीछे लगाया और मैं जुट गई इन किताबों पत्रिकाओं की अलमारी खाली करने में । सभी बेकार की रद्दी गेलेरी में निकाली । अच्छे थे उन्हें धूप खिलाने के लिए अलग किए । फिर कपड़े से धूल झाड़ रही थी तभी एक पुरानी डायरी को झापड़ लगते ही वह नीचे गिरी और उसके पन्नों में से बिखर पड़े कुछ पीले पड़ गए फोर्मस.....मैं रूक गई वहीं ।

उस फोर्मस् के पन्ने पलटे वहीं मेरे चित्त में एक साथ घमासान शुरू हो गया । मैं सहम गई । कुछ साल पहले आए हुए भूकंप से भी बड़ा झटका खा गई मैं । सबकुछ घूमता हुआ सा लगा मुझे और मैं बैठ पड़ी । अभी तो एक ही पन्ना मैंने देखा होगा कि वहीं माँ आ गई ।

“सुमी, ज़रा यहाँ आओ तो, मैंने यह रद्दी निकाली है, उसमें कोई काम की चीज़ तो नहीं है, ज़रा देख लेना ।"

“हाँ, माँ आ रही हूँ । “कहते ही उठना चाहा पर उठ नहीं पाई ।

“क्या हुआ सुमी ? “कहते हुए माँ दौड़ आई । मुझे पकड़ लिया ।

“कुछ नहीं, यह तो बैठे बैठे झुनझुनी चढ़ गई । कुछ नहीं हुआ ।"

-वे मेरी आँखें न देख सके इसलिए नज़रें चुराकर जवाब दिया, फिर धीरे से खड़ी होकर अन्दर गई पर मन उसी डायरी में रहा ।

“माँ, दूसरा कल कर लेंगे । मुझे इतना करते ही थकान लग गई है ।"

“तुझे ठीक नहीं है तो रहने दे बेटा, क्या जल्दी है ? रोज़ एक कमरा करेंगे तो भी निपट जाएगा । चिंता मत करना ।"

****

वे गए ओफिस । हालांकि, जाने से पहले थोड़ी थोड़ी देर में आकर पूछ जाते थे कि, “क्या हुआ है तुम्हें ?”, “जाना है डॉक्टर को दिखाने ?” – पर मैंने कोई जवाब नहीं दिया । वे निकले तब रोज़ की तरह विदा करने भी नहीं गई । कल की घटना के बाद मेरा मन अस्वस्थ हो गया था । उन्होंने मोजे पहनकर बूट दो-तीन बार पटके भी, यह मुझे बुलाने का संकेत था फिर भी मैं नहीं गई । कुछ भूल गए हो ऐसा ढोंग करके तीन-चार सीढ़ी उतरने के बाद भी वापस आए पर मुझे उनका चेहरा देखने का मन नहीं हुआ । माँ ने भी घूमा फिराकर जानने की कोशिश की कि “कुछ हुआ है हमारे बीच ?” पर मैंने टाल दिया । मैं समझ सकती थी उनकी उलझन पर मैं खुद ही अपना व्यवहार नहीं समझ सकती थी तो उन्हें कैसे समझाऊँ ? फौरन हरित को तैयार किया, नास्ते में आज बिस्कीट और चबैना दे दिया, खाना बनाने का मन बिल्कुल नहीं हुआ । उसे स्कूल बस तक भी माँ छोड़ आईं और सीधे वहाँ से ही “मैं मंदिर जाकर आ रही हूँ" कहकर चली गईं ।

मुझे कुछ सूझ नहीं रहा था । दो-तीन दिन से बेचैन थी ही, उसमें फिर यह डायरी बीच में आ गई । मैंने ही उसे बरसों पहले छुपा दी थी । भूल जाना भी चाहा था । सच सच बता रही हूँ मुझे अब कुछ भी याद नहीं करना था । मेरा छोटा-सा सुन्दर परिवार है । प्यारा-सा और सरल पति है । कमा रहा है वह इतना कि हम मज़े से रह सके । हाँ, उन्हें एक शौक है : फिल्में देखने का । हर फिल्म वे एक ही रूचि से देखते हैं । और वह भी पहले ही शो में देखते हैं ! हर शुक्रवार को वे ओफिस से सीधे ही पहुँच जाते थियेटर में । मैं साथ जाउँ तो ठीक वरना अकेले ही – पर देखे बिना न रहते । मुझे अच्छा नहीं लगता ......पर ठीक है, वे दूसरा फिजुल खर्च कहाँ करते हैं ? एक बेटा और ऐसी ही अच्छी मेरी सास हैं । ज्यादा जिम्मेदारियाँ भी नहीं और नही कोई ज्यादा अपेक्षाएँ । मैं शादी करके इस घर में आई तब से आज तक पूरे परिवार का मैं ही केन्द्रबिंदु हूँ – इसलिए मुझे कोई तकलीफ नहीं हुई ।

पर, भगवान किसी को भी कहाँ छोड़ता है ? ह्रदय के कोने में कहीं कुछ तो ऐसा होता ही है, जो किसी से भी कह नहीं सकते । बिल्कुल अपना, अभिन्न माने जाने वाले से भी छुपाना पड़े ऐसा !

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

हालांकि समाज जिसे गलत कहता है ऐसा मैंने कुछ भी नही किया । मैं कर भी नहीं सकती । मुझे अपना स्वमान प्यारा है । कोई ज़रा सा भी कुछ कह जाए तो सात बार खाना न खाऊँ ऐसी जिद्दी हूँ बचपन से ही । फिर भी...

वह दिन मेरी ज़िन्दगी में आया ही न होता तो ? ऐसा होता है मुझे ।

मैं कोलेज के दूसरे साल में पढ़ती थी । बहुत सजना-सँवरना मुझे पहले से ही अच्छा नहीं लगता था पर थोड़ी सुन्दर तो मैं थी ही । कोलेज में मेरा कोई ग्रुप नहीं था । एक-दो फ्रेन्ड थी, उनके साथ बस में अप-डाउन करने तक का ही सम्बन्ध । एक लड़का- किशोर- अपने आपको हिरो मानता । स्कूल से ही हम साथ पढ़ते थे इसलिए एक दूसरे को पहचानते थे बस इतना ही । बात तो उससे शायद ही की होगी वह भी स्कूल के दिनों में । वह भी काम बिना मुझे बुलाता नहीं था । वह देखते ही पसंद आ जाए ऐसा हेन्डसम था, सुन्दर, वाकपटु और कोलेज की सब इवेन्टस् में नाम कमाने वाला । उसके कई मित्र थे । वह अच्छा-खासा अमीर भी होगा ऐसा उसके बाह्य-रूप और व्यवहार से लगता । मैं उससे दूर ही रहती ।

उस दिन मैं कोलेज गई ही नहीं होती तो कितना अच्छा होता......

पर गई थी –यह हकीकत है । मुझे पता नहीं था कि कोलेज में स्ट्राइक की वजह से छुट्टी हो गई थी । पहुँची तब केम्पस बिल्कुल खाली था इसलिए मुझे हैरानी हुई पर वजह जानने के लिए मैं अन्दर नोटिस बोर्ड तक पहुँच गई । पूरी गेलेरी में कोई नहीं था । बारिश के दिन थे वे । मैंने पढ़कर जाना कि, स्टुडन्ट युनियन की किसी माँग के संदर्भ में कोलेज बंद करवा दी गई है । एक चौकीदार चाचा “बेटा बारिश रूक जाए तब चली जाना, आज तो छुट्टी है” ऐसा कहते हुए वे ऊपरी मंजिल पर दरवाजे चेक करने के लिए चले गए । बारिश ज़ोरों से शुरू हो चुकी थी । मैं छाता भूलकर आई थी । ऐसे में एक बाइक की आवाज़ सुनाई दी और बारिश से बचते हुए एक युवक जल्दी से छज्जे में घूस आया । मैंने बाद में देखा तो वह किशोर था । वह भी मुझे देखकर चौंका । “क्यों सुमित्रा आज तुम भी कोलेज आ गई हो ?” हम एक दूसरे को सालों से जानते थे इसलिए मुझे शान्ति हुई । “सुमित्रा, मुझे स्ट्राइक का पता तो चल ही गया था पर, नाटक की एन्ट्री आज ही भेजनी थी इसलिए सर ने बुलाया था । पर लगता है यहाँ तो कोई नहीं है ।“

मैंने कोई जवाब नहीं दिया ।

वह आकर मुझसे थोड़ी दूर बारिश की फूहार से बचता हुआ खड़ा रहा । पूरा ही भीग चुका था । शर्ट का ऊपरी बटन खोलकर अन्दर से एक डायरी निकालकर मुझसे कहा : “इसमें फोर्मस् हैं, अपने पास रखोगी ? वरना भीग जाएँगे ।“

मैंने लेकर पानी झटककर, डायरी के बीच में पड़े हुए फोर्मस् की किनार को दुपट्टे में दबाकर सूखाने के बाद वापस रखते हुए उसे पर्स में डाल दी । फिर बरसती बारिश को देखती रही । केम्पस् में रखी हुई बैन्च खाली थी । उसके ऊपर के वृक्ष शान्त खड़े रहकर भीग रहे थे बारिश में ।

वह पहले से ही चंचल । एक पल भी स्थिर नहीं रह सकता था । निरन्तर हिलता रहता और कुछ न कुछ गुनगुनाता ही रहता । कुछ वक्त ऐसे ही बीत गया । उस दौरान मैंने दो-एक बार उसकी तरफ देखा तो उसका ध्यान भी बारिश देखने में ही था । मैं उसे देखती रही । उसके भीगे घूंघराले बालों में से पानी की बूँदें धीरे से फिसलकर कान के पास से गिर रही थी । कान की लौ गुलाबी होकर हल्के से थिरक रही थी । लाइट क्रीम कलर की शर्ट पहनी हुई थी वह भीगकर उसके शरीर से चिपक गई थी इसलिए उसमें से उसके सीने के काले बालों की नक्काशी झलक रही थी ! अचानक ही उसने मेरी ओर देखा और जैसे मैं पकड़ी गई ! कुछ नहीं हुआ हो इसतरह मैंने कहा,

“ओह, शीट यह बारिश तो रूक ही नहीं रही !”

“चलो सुमित्रा बाइक पर चलोगी, तुम्हें घर तक छोड़ दूँगा ?”

मैंने कोई जवाब नहीं दिया । सामने के वृक्ष पर दुबककर बैठे हुए कौए को देखती रही । वह बिल्कुल भीग चुका था !

मैं कुछ समझ सकूँ इससे पहले ही उसने मेरा हाथ पकड़ा । मैं उसके पीछे हो गई । गेलेरी पार करते हुए गेट के करीब बड़े छज्जे के नीचे हम पहुँचे । मैं विचारशून्य थी । मैं अभी तय नहीं कर पाई थी कि उसके बाइक पर जाना या नहीं ।

“चलो सुमित्रा, यह रूके ऐसा लगता नहीं है । निकल चलें.......”

मैं उसके साथ कुछ कदम चली और बीच में आए हुए पिलर के पास रूक पड़ी । मैंने उसके सामने देखा । वह बिल्कुल मेरे पास था । मेरी ओर झुका । दोनों हाथों में मेरा चेहरा थामकर मैं कुछ समझ पाऊँ उससे पहले तो........

मेरे होठ उसके बाद कँवारे नहीं रहे......!

पूरे शरीर में से एक भयंकर करंट जैसे गुजर गया । मैंने रिएक्शन के रूप में चाटा लगाया या धक्का दिया –मुझे पता नहीं है । बारिश की परवा किए बिना मैं वहाँ से दौड़ते हुए भाग निकली ।

कई दिनों तक घरवालों से भी छुपने की कोशिश करती रही । किसीसे बात करने में भी संकोच होता था । आईने में अपने होठों को देखकर पोंछती रहती । बिस्तर में सोते हुए कई बार उस दृश्य को चित्त से मिटा देने के लिए कोशिश की, पर व्यर्थ । फिर गुस्सा भी कहाँ तक आएगा ? अब

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

कभी कभी तो उसके भीगे शर्ट में से दिखता मांसल, रोंयेदार सीना और थिरकती कनपट्टी- प्रयत्न करने पर भी आँखों से हटते नहीं थे। मेरी इच्छा के विरूद्ध मेरा शरीर रोमांचित हो उठता था। मैं उस घटना को भूल जाने की कोशिश करती रही, हमेशा।

एक्सटर्नल परीक्षा देकर शादी भी कर ली अपने प्रवीण के साथ।

कई साल बीत गए।

फिर से यह ज़ख़्म हरा हो गया है तीन दिन से। दोपहर के समय लेटे हुए अखबार पढ़ रही थी। फिल्म देखने का शौक उन्हें है इसलिए जाना पड़ता है। मुझे पढ़ने का शौक है। हालांकि इस घर में इसके लिए माहौल ही नहीं है इसलिए अखबार पढ़ने तक सीमित हो गया है। फिल्म की पूर्ति में अचानक ही किशोर की तसवीर देखकर मैं चौंक उठी !

पूरा लेख पढ़ गई। "के. के. के नाम से इस नवोदित दिग्दर्शक ने अपनी पहली ही फिल्म 'पहली बूँद' से खलबली मचा देने के समाचार थे। उस फिल्म में टिनएज प्रेम का अदभूत आलेखन किए जाने के फिल्मी आलोचकों के मत इस लेख में उद्धृत किए गए थे। उसकी सुदीर्घ रंगमंच यात्रा और विदेश में नाट्य के क्षेत्र में उसने प्राप्त की हुई सफलता की बात उसमें थी। वर्षों बाद अचानक आई हुई किशोर की तसवीर ने मुझे झकझोर कर रख दिया।!

बस तब से स्वस्थता खो चुकी हूँ। उस नालायक ने उस फिल्म में ऐसा तो क्या चित्रित किया होगा ? मेरे बारे में तो कुछ नहीं होगा न ? उस विचार ने मुझे बेचैन बना दिया है। डर लगने लगा है। यह सब प्रवीण को पता चलेगा तो –इस विचार मात्र से कांप उठती हूँ। प्रवीण बेचारा कुछ नहीं जानता है इसलिए वह बेचैन हो रहा है, हरित भी "चलो मम्मी मेरे साथ चेस खेलो ना......" कहते हुए गले से लिपटना चाहता है पर चेहरा देखकर दूर भाग जाता है। माँ भी बात करने से बचती रहती हैं और पूजा या टी.वी. के सामने बैठी रहती हैं।

मैं क्या करू ?

मेरे सुखी संसार में वह क्यों आग लगाना चाहता होगा ? उसे दूसरे विषय नहीं मिलते कि इसी विषय पर फिल्म बनाने का सूझा ? यहाँ क्या बचा था जिसे लेने वह विदेश से वापस आया होगा ?

****

मुझे आशंका थी ही कि उनका अब भी एकबार फोन आएगा। उन्हें चैन आ ही नहीं सकता। अब तक तीन बार फोन आ चुका है। हर बार वही प्रश्न,

"अब कैसी हो सुमी ? डोक्टर के पास जाना है ?"

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

मैंने अपना मन मजबूत करने का प्रयास किया। मुझे क्यों आज अपने पंद्रह साल लम्बे दाम्पत्य जीवन को दांव पर लगाना चाहिए। महज कोरी कल्पना करके दुखी होने का कोई मतलब सही ? उस किशोर को तो वह घटना याद भी नहीं होगी। वह तो कितनी लड़कियों को.......जाने भी दो। फिल्म लाइन में तो 'कास्टींग काउच' कहाँ अनजाना है ? मैं बेकार ही दिमाग में सारा बोझ लेकर घूम रही हूँ। बाद में उससे कहाँ कभी संपर्क हुआ है, वह तो यह डायरी या फोर्मस् लेने के लिए भी कभी आया नहीं। मैं ही बावली हूँ, क्यों मैंने इस डायरी को आजतक ज्यों का त्यों सँभालकर रखा ?!

देखो फिर से फोन की रींग बजी। वे आज ओफिस में शान्ति से काम भी नहीं कर सकेंगे। मुझे थोड़ी-सी कोई तकलीफ हो वह भी उनसे सही नहीं जाती। उनका ही होगा......

"हाँ बोलिए.....मुझे फोन करने के अलावा कोई काम-काज है या नहीं ?"

".......?"

"हाँ, मैं अच्छी भली हूँ। शान्ति हुई ?"

"........"

"हरित माँ के पास सोया है। नहीं, आज नहीं।"

"............."

"अरे पर अभी पंद्रह दिन पहले ही तो साथ चली थी। माँ को कैसा लगेगा ? नहीं, इस तरह जितनी फिल्में आए वे सब देखने थोड़ी जा सकते हैं ?"

"............"

"हाँ......हाँ .....तुम चले जाना, मैं नहीं आउँगी। सोरी।

चाहे पहली बूँद हो या आखरी बूँद हो... मुझे नहीं देखनी।"

"............"

"तुम क्या जिद लेकर बैठ गए हो ? ऐसा कुछ भी नहीं है। मेरा मूड अपने आप बदल गया है। अगर ऐसा हो तो हम सब समुन्दर किनारे चले....!"

"............."

"अच्छा, तुम नहीं मानोगे ? मैं तैयार रहूँगी ठीक है ? अब रखूँ ?"

-अब भी वैसे के वैसे ही है। मूड़, शर्म भी नहीं आती उन्हें। मुझे जाना ही पड़ेगा फिल्म देखने। हालांकि कहीं न कहीं मुझे भी चाह थी ही कि, 'इस के.के. के बच्चे ने ऐसा तो क्या कमाल किया है इस फिल्म में, कि लोग पागल हुए होंगे ?'

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

****

माँ से कहकर मैं फौरन तैयार हो गई । हरित को ट्यूशन क्लास जाना था । वहाँ से आज म्यूजिक के क्लास में । माँ तो पिछले एक हफ्ते से चल रही कथा में रोज चली जाती थी । उन्होंने कहा कि "हरित और मेरा खाना मैं ही बना लूँगी आप लोग बाहर ही खाना खाकर आना । अच्छा किया, बाहर घूमने जाओगे तो फ्रेश हो जाओगे ।"

मैं उनकी पसंदीदा ज्योर्जेट की साड़ी पहनकर तैयार हो गई । आज थोड़ा कुछ ज्यादा ही समय लिया । उनकी पसंद का स्प्रे और ऐसा सब....

प्रवीण भी वक्त पर आ गए । जल्दी से फ्रेश होकर वापस तैयार हो गए बाहर जाने के लिए । तैयार होते समय भी वे फिल्म देखकर आए हुए मित्रों द्वारा की गई तारीफ ही सुनाते रहे । मेरे मना करने के कारण आज नई फिल्म तीन-तीन दिन बीत जाने के बाद देखने जा रहे थे । इसलिए उनकी बेताबी नज़र आ ही जाती थी । पर, हमेशा से इसी फिल्म के बारे में वे क्यों इतने ज्यादा उत्साही होंगे ? क्यों अकेले जाने के बजाय मुझे साथ ले जाने के लिए इतने दिन राह देखी होगी ? वे कुछ जान गए होंगे ? पर कैसे जानते, कुछ हो तो न ?!

मैं निकलते समय ऐसे विचारों से सहम –सी गई । हरित कब 'बाय...बाय' कहते हुए चला गया, ट्यूशन जाने के लिए- यह भी पता नहीं चला । माँ भी घर की दूसरी चाबी लेकर चली गई । वे भी कार में बैठकर होर्न पर होर्न बजाते हुए उतावले हो रहे थे । 'आ रही हूँ बस, दो मिनट....घर बन्द कर लूँ ...'

अभी तो इन्टरलोक में चाबी डाली ही थी कि अन्दर फोन की रींग सुनाई दी ।

'एक मिनट प्रवीण । किसी का फोन आया है । मैं रिसिव करके आती हूँ ।' –कहते हुए अन्दर जाकर फोन उठाया और सामने से आवाज़ सुनाई दी ......

"सुमी.....सोरी....सुमित्रा पटेल से बात कर सकता हूँ ?"

"हाँ, पर आप ?"

"के. के......ओह सोरी, किशोर बोल रहा हूँ सुमी....!"

"..........!"

"कितनी कोशिशों के बाद तुम्हारा नंबर मिला । मुझे हुआ कि चलो बात कर लूँ तुम्हारे साथ । याद आया ? मैं किशोर.... किशोर जोशी । कोलेज.....स्कूल में.....! "

"............!"

"सुमी प्लीज़ कुछ तो बोलो .....इतने सालों के बाद तुम मिली.....कुछ तो .....!"

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

“..........!”

“सुमी तुम्हें पता है ? इन्डिया में आकर मैंने अपनी पहली ही फिल्म.....'पहली बूँद' तुम देखना.....प्लीज़....!”

“मुझे नहीं देखनी......नालायक.....नहीं देखनी तुम्हारी फिल्म.....आई हेट इट...”

-कहते हुए ज़ोर से रिसिवर पटक दिया क्रेडल पर ।

वे भागते हुए घर में आ गए तब मैं सोफे के पास ही गिर पड़ी थी । उन्होंने मुझे बाहों में ले लिया और कहा.....

“प्लीज़ सुमी, इस तरह चिल्लाओ मत । तुम्हें नहीं देखनी तो कुछ नहीं । आसपास के लोग सुनेंगे तो क्या सोचेंगे ? इतना सारा गुस्सा ?!”

“अब कभी तुम्हें फोर्स नहीं करूँगा । अरे मैं भी कभी फिल्म देखने नहीं जाऊँगा बस, अब तो ....”

उनका मुरझाया हुआ चेहरा देखकर मैं उनकी गोद में सिर रखकर रो पड़ी.......देर तक रोती ही रही । वे मेरी पीठ सहलाते रहे । कुछ देर रोने के बाद स्वस्थ होकर मैंने उनसे कहा “चलो, मैं मुँह धो लूँ, हम अब हर फिल्म साथ ही देखेंगे । जाओ गाड़ी में बैठो ।”

वे हैरान होकर मुझे देखते रहे । बाहर निकलते हुए कहा, “हाँ, सुमी फोन किसका था ? यह तो पूछना ही भूल गया था ।”

नेपकीन खूँटी पर लगाकर हँसते हुए मैंने कहा : “रोंग नंबर !”

अनुवाद---- फरहीन नियाज़ पठान

SAHITYASETU
ISSN: 2249-2372
A Peer-Reviewed Literary e-journal

Sahityasetu

Year-1, Issue 2, Continuous Issue 2, March-April 2011

અનુ.– હસમુખ પટેલ, નરેન્દ્ર પટેલ : મીઝો ટૂંકીવાર્તા– હૉસ્ટેલનો સંત્રી

મીઝો ટૂંકીવાર્તા The Hostel Sentinel નો ગુજરાતી અનુવાદ
હૉસ્ટેલનો સંત્રી
મૂળ લેખક – કે.સી. લાલવુન્ગા
અનુવાદક–હસમુખ પટેલ, નરેન્દ્ર પટેલ

તે રાત્રે મને સારૂં ન હતું તેથી હું હૉસ્ટેલમાં જ રોકાયો. એકલો જ. જ્યારે રવિવારની પ્રાર્થના માટે મારાં તમામ મિત્રો ચર્ચમાં ગયાં.

મને સાથ આપવા માટે મારા સહનિવાસી લાલ્હનુના રોકાવવા માંગતો હતો પરંતુ મેં ના પાડી, કહ્યુ કે મારી તબિયત સારી છે. વાસ્તવમાં હું મારો સમય અભ્યાસમાં વિતાવવા માંગતો હતો. બધાના ગયા બાદ, સમગ્ર ઈમારતમાં માત્ર ડરામણી શાંતી અને મારા ખંડના બલ્બનો પ્રકાશ મને સાથ આપતા હતા. બારીમાંથી આવતી પૂનમના ચન્દ્રની ચાંદની મને ઘરની ઝંખના કરાવતી હતી. મેં બાથરૂમમાંથી પાણીનો ગ્લાસ ભર્યો અને ટેબલ પર મુક્યો.

હું જાણતો નથી કેમ પરંતુ બાથરૂમમાં હતો ત્યારે, મારા મગજમાં અમારી હૉસ્ટેલના સંત્રી વિશેની જૂની કથાઓ ઉભરાવવા લાગી અને મારા રૂંવાટા ઊભા થઈ ગયાં. આવા વિચારોથી દૂર રહેવા માટે મેં દરવાજો બંધ કર્યો. પથારી ઉપર નવી ચાદર પાથરી અને ઓશિકું ગોઠવી હું આડો પડ્યો અને સૈનિક બળવાના વૃતાંતો વાંચવા લાગ્યો.

1857નો સૈનિક બળવો...ભારતની પ્રથમ સ્વતંત્રતા ચળવળ તરીકે પણ ઓળખાય છે. બેશક, રાજકીય વિચારધારા બદલાવાના કારણે. અન્યથા અંગ્રેજ શાસને તો એને દુરાચારી, ચોર અને ખુનીઓનો બળવો ગણાવ્યો હતો. વિદેશી લેખકોએ ભારતીયોની અધમ કથાઓ અને તેમના જુલમોને રજૂ કર્યા છે. તેમ છતાં વર્તમાન રાજકીય સત્તાએ સકારણ તે બળવાખોરોને શહીદ તરીકે ઓળખાવ્યા છે.

તે જ સમયે દરવાજો ખોલવાના અને લોકોના પ્રવેશવાના અવાજને લીધે મારા વિચારોમાં વિક્ષેપ પડ્યો – કદાચ મારા મિત્રો આવી રહ્યા છે.

અચાનક, મેં કોઈના દોડવાનો અને ત્યારબાદ ઝપાઝપીનો અવાજ સાંભળ્યો.

“ગમે તે બાબત હોય” મેં વિચાર્યુ, ધ્યાનથી સાંભળ્યું. કોઈનો પીછો કરતા પગલાઓ નજીક આવ્યા. તે મારા રૂમની આગળ અટક્યા.

અચાનક હવાને ચીરતી ચીસ સંભળાઈ, “કા.... નુ.... હું હવે વધારે કરી શકું તેમ નથી.”

બીજો અવાજ આવ્યો, “તેને વીંધી નાંખ !”

“ના ના મહેરબાની કરીને મને મારશો નહીં ... મને જવાદો” – વ્યક્તિએ કહ્યુ.

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

શાંતિ છવાઈ ગઈ. એ સમયે કોઇને છરો ભોંકવાનો અવાજ આવ્યો. એટલે સાહસ કરી વચ્ચે પડવા દોડ્યો, ગુસ્સાથી રાતોચોળ અવાજ સંભળાયો, “તેને અહીં છોડો, ચલો ભાગો.” અને ભાગતા પગલાઓના અવાજો મારા કાને સંભળાયા.
મેં ઉતાવળે બારણું ખોલ્યું, મારી સામે દેખાવડો યુવાન ઊભો હતો – તેની ચમકતી આંખો, નમણું નાક અને વાંકડીયા વાળ તેને સુંદરતા બક્ષતા હતા. હું નોંધ્યા વિના ન રહી શક્યો કે, તેણે શુટ અને ટાઇ પહેર્યા હતા. તે પણ જૂની ફેશનના.
“કોના પર હુમલો થયો?”
“અરે, મારા પર”, તેણે સહજતાથી જવાબ આપ્યો.
હું આંચકો ખાઈ ગયો. ઉતાવળે પૂછ્યું, “તને ક્યાં વાગ્યું છે ?”
તે અસ્પષ્ટ ગણગણ્યો. મને લાગ્યુ તેણે કહ્યુ, “મારા હ્ય્દય નીચે”, મને યાદ નથી મેં બરાબર સાંભળ્યું હોય.
પીડાના કોઇપણ અણસાર વિના તે ત્યાં ઉભો હતો, પણ હું સોંગદથી કહી શકું છું કે ખૂન ચોક્કસ થયું હતું. “તને ઇજા થઇ છે ક્યાંય દર્દ થાય છે ?” મેં પુછ્યું.
“હા...” તેણે ઝડપથી ઉમેર્યું, “તારી પાસે પાણી છે ?” મારા ટેબલ પર ગ્લાસ જોંતા જ, તેણે ઉપાડી લીધો અને ગટગટાવી ગયો.
“તમે કેમ લડતા હતા ?”
“અરે! તે એક વિચિત્ર વાત છે, પણ જો તું જાણવા માંગતો હોય તો હું તને કહીશ. મારે સ્ત્રી મિત્ર છે, ના... મારી પત્ની જ માનો..... તેનું નામ લલ્તીનછીંગી, આ રહ્યો તેનો ફોટો”.
તે સ્ત્રીત્વથી ભરપુર આકર્ષક, યુવાન સ્ત્રી હતી. તેની સુંદરતા ચૂંબકીય હતી અને ધાર્યા કરતાં પણ વધારે સમય સુધી હું ફોટાને તાકી રહ્યો. તેઓની જોડી ખરેખર સુંદર હતી.
“જો, આ રહી, તેને હું ખુબ જ પ્રેમ કરૂં છું. તે પણ મને ખુબ પ્રેમ કરે છે. ગયા અઠવાડીયે જ અમારૂં સગપણ થયું. પરંતું બીજાઓ પણ તેને પામવા ઇચ્છતા હતા. તેઓનો પ્રેમ અધુરો રહેવાથી તેઓએ મને મારવાની યોજના ઘડી”.
“ઊભો રહે”, મેં આતુરતાથી તેને અટકાવ્યો, ચાલ પહેલા તારા ઘાને જોઇએ, એકવાર તેને જોઇ લઇએ......તને કેમ કંઈ થતું નથી. આપણે ડોક્ટર પાસે પણ જવું જોઇશેને?”
“ના. એવી કોઇ જરૂર નથી. અરે, હજુ સુધી મને તારા નામની ખબર જ નથી. શું નામ છે તારૂ?”
“લીઆનખુમા”, મેં કહ્યું.
“સરસ... ખુમા બેસ. તું અહીં શું કરે છે?”
“હું વિદ્યાર્થી છું, અને આ હોસ્ટેલ છે”.
“હા, હું જાણું છું. હું અહીં જ રહું છું. મારો રૂમ સામે જ છે”.
“ઓહ તો તું નવો જ આવેલ છો, એમજ ને?”
“ના, ના, હું અહીં ઘણા સમયથી રહું છું. પણ મેં વધું મિત્રો બનાવ્યા નથી. થોડાં જ લોકો મને ઓળખે છે”.
થોડા સમય સુધી અમે એકબીજા સામે માત્ર જોઈ જ રહ્યા. અચાનક તેણે કહ્યું, “ખુમા, આ દુનિયા ખુબ ખતરનાક છે”.
“તને એવું કેમ લાગે છે? તારા અને મારા જેવા યુવાનો માટે આવા પ્રશ્નો ન હોવા જોઇએ”.

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

"હા, તેમજ હોય પણ ઈર્ષા અને દ્વેષ તેને નર્ક બનાવે છે. આ ઈર્ષા.... માણસમાં શા માટે?" તેણે નિસાસો નાંખ્યો.
મારી પાસે કોઇ જવાબ ન હતો.

"ખુમા, મારો વિશ્વાસ કર".
"હા, વહેંચવાથી ભાર હળવો થાય છે", મેં કહ્યું.
મોં આગળ રૂમાલ રાખી તેણે કહ્યું, "પ્રેમ જીવનને આનંદથી ભરી દે છે, ખરૂને?"
"સાચી વાત છે", મેં કહ્યું
"આપણેને પ્રેમ કરનાર જ આપણા માટે ખુશી લાવે છે. પોતાના પ્રેમી સાથે રહેવું એ દુનિયાની સૌથી મોટી ખુશી છે. દરેક વ્યક્તિ પોતાના પ્રેમી સાથે લગ્ન કરી ખુશ જીંદગીના સ્વપ્ન જુએ છે. તેમનો વ્હાલ .... તેમની લાગણી .... આનાથી વધારે શું જોઇએ? શું પ્રેમ માટેનું આ પુરતું કારણ નથી?"
"બરાબર છે", મેં જવાબ આપ્યો. તેના શબ્દોમાંથી યુવાનીની સુવાસ પ્રગટતી હતી.
"આપણાં માતા–પિતા આપણને ખુબ પ્રેમ કરતા હોય છે, આપણે પગભર થઈએ તેની આતુરતાથી રાહ જોતા હોય છે. તેઓ મોટા બલિદાનો પણ આપતા હોય છે, આવી હોસ્ટેલમાં આપણને મોકલવા માટે ખુબ પરસેવો પાડતા હોય છે. મોટા થઇને આપણે ચોક્કસ ધ્યેય હાંસલ કરીએ તેની આતુરતાથી રાહ જુએ છે. માતા પિતાનો પ્રેમ દુનિયામાં અજોડ છે".
"સાચુ છે".
"અરે! તે આશાઓને દગો..... તે વિશ્વાસ. શું આ ખરાબ વાત નથી?" તેના શબ્દોમાં ડૂબેલો હું ફક્ત તેને તાકી જ રહ્યો !
"આવા પ્રેમથી મને વંચીત રાખનાર વિશે તું શું વિચારે છે?"
તે શું કહી રહ્યો છે તે હું સમજી શકતો ન હતો.
તેણે ભાર દઇને કહ્યું, "એટલે કે આવા ખૂનીઓ વિશે તું શું માને છે?"
"આવા ધિક્કારપાત્ર ગુનેગારો મોટેભાગે સજામાંથી છટકી જતા હોય છે"
"બરાબર છે. મોટેભાગે તેઓ સજામાંથી છટકી જાય છે".
થોડીવાર માટે અમે શાંત થઇ ગયા. પછી લાગણીસભર થઇ તેણે કહ્યું, "ખુમા મને મારી પ્રિયતમા પાસેથી દૂર કરવામાં આવ્યો તે મારા માટે અસહ્ય હતું. મારું નસીબ ખુબજ દર્દનાક હતું".
"અરે! તેં કહ્યું ને કે તે પણ તારા પ્રેમમાં હતી? "ચોક્કસ તે પણ મને ખુબ ચાહતી હતી, અને તેણે મારા માટે ખુબ કઠીન સમય વેઠ્યો હતો, ખુબ આંસુઓ વહાવ્યા હતા. ખુમા મારા જેવું ખરાબ નસીબ કોઇનું નહીં હોય".
"થોભ. તારું નસીબ આટલું ખરાબ કેવી રીતે હોઇ શકે? તારા જેવા યુવાને નસીબ આગળ આ રીતે લાચાર ન થવું જોઇએ".
"હા, પણ ઈર્ષાના આ ઘા બહું ઊંડા હોય છે!" આટલું બોલતાં જ તેણે પોતાના હૃદયને બે હાથથી દબાવી દીધું. તેની પીડા બેવડાઇ હોય તેમ લાગ્યું.
"અરે, તારો ઘા ક્યાં છે? પહેલા મને કેમ ન કહ્યું?" હું તેને ટેકો આપવા આગળ વધ્યો.
"આભાર. બેસ ખુમા. હવે ખુબ મોડું થઇ ચુક્યું છે".
"તેમણે ક્યાં ચાકુ માર્યુ, તે મને બતાવ".
તે ઊભો થયો, કોટ ઉતાર્યો અને શર્ટના બટન ખોલી મને તેની છાતી પરનો ઘા બતાવ્યો.
"ચાલ ડૉક્ટર પાસે જઇએ".
"ખુમા, ડૉક્ટર કાંઈ કરી શકે તેમ નથી. ચિંતા ન કર". પણ હું માન્યો નહીં અને ડૉક્ટર પાસે જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

તે જ ક્ષણે, મેં મારા મિત્રોના પાછા ફરવાના અવાજો સાંભળ્યા અને મેં નીરાંત અનુભવી.
"ચાલ ખુમા, મને મારા રૂમમાં જવા દે".
"હા" કપડાં પહેરતાં–પહેરતાં, તેની સામે જોયા વીના જ, મેં કહ્યું. તે ચાલ્યો ગયો. પછી મારા મિત્રો દરવાજા ઠોકતા હોય તેવા અવાજો મેં સાંભળ્યા.
મેં કહ્યું, "અંદર આવી જાઓ"
"બારણું તો ખોલ".
"ધક્કો મારો".
ખીજાઇને તેમણે કહ્યું, "અંદરથી બંધ છે".
જેકેટ પહેરતાં પહેરતાં, મેં જોયું કે બારણું ખરેખર અંદરથી બંધ હતું. બારણું ખોલીને મેં કહ્યું, "તૈયાર થાઓ. આપણે દવાખાને જવાનું છે".
લાલ્હનુનાએ ઉતાવળે પૂછ્યું, "કેમ તારી તબીયત સારી નથી?"
"ના, મારા માટે નહીં. પેલા ખુબ જ ઘવાયેલ યુવાન માટે. આપણે તેને ડૉક્ટર પાસે લઇ જવો પડશે".
"કોણ?"
"હમણાં જ બહાર નીકળ્યો તે".
"ક્યાંથી?"
"આ રૂમમાંથી".
"અમે કોઇને જોયો નહીં".
લાલ્હનુનાએ મારો હાથ પકડીને કહ્યું, "તને શું થયુ છે?"
મેં ગુસ્સાથી કહ્યું, "મને કાંઇ થયું નથી".
"તો શું છે?"
મને લાગ્યુ કે, કેટલાક ગૂંચવણમાં મુકાઇ ગયા હતા.
"હમણાં જ અહીંથી બહાર નીકળ્યો, તે યુવાનને છરી ભોંકવામાં આવી છે, અને આપણે તેને ડૉક્ટર પાસે લઇ જવાનો છે".
તેઓ એકબીજાની સામે આશ્ચર્યથી જોઇ રહ્યા. પછી મારા સામે જોયું .... મારા રુમનો દરવાજો ઘણા લાંબા સમયથી અંદરથી બંધ હતો !
ગભરાઈને, મેં પાણીનો ગ્લાસ તપાસ્યો, પણ ટેબલ પર ભરેલો જ પડ્યો હતો. બહાર ઝપાઝપી સાંભળી હતી તે જગ્યાએ હું દોડી ગયો. પણ બહાર નિરવ શાંતી હતી. હું ભોંઠો પડ્યો.
મારી ડૉક્ટરને બોલાવવાની વાત મિત્રોએ મને યાદ કરાવી. ત્યાં શું બન્યું હતું તે મેં તેમને વર્ણવ્યું. મારી વાત તેમણે આઘાત અને આશ્ચર્યથી સાંભળી. કેટલાકને લાગ્યું કે મારા પર ચાલાકી કરવામાં આવી છે. મેં મહેસુસ કર્યું કે, હું વાસ્તવિકતા સાબિત કરી શકીશ નહીં. અમે આખી હૉસ્ટેલમાં શોધખોળ કરી, ત્યાં સુધી કે મહેમાનોના તમામ રૂમ પણ તપાસ્યા. અમને કાંઇ મળ્યું નહીં.
આમારી હૉસ્ટેલના મુખ્ય દરવાજાની બહાર રહેતો વૃદ્ધ ચોકીદાર આવ્યો. આવા કોઇ વ્યક્તિને તેણે જોયો છે કે કેમ, તેની અમે પુછપરછ કરી.
આશ્ચર્યથી તે મારી સામે જોઇ રહ્યો, "તે કાળા કપડામાં હતો?"
"હા".
"દેખાવડો, વાંકડીયા વાળવાળો યુવાન?"
"હા".
"અરે ...... બરાબર છે, તે જ હશે. હોસ્ટેલનો સંત્રી".
ચોકીદારે અમને પુરી વાત સમજાવી, ત્યારે અમે આખી વાત સમજ્યા.
"ખુનીઓનું શું થયું?"

"તેઓ ક્યારેય પકડાયા નહીં. તેની લાશ બાજુના કૂવામાંથી મળી હતી. ખુબ સમય પહેલાની આ વાત છે, તમે જુઓ છો કે કૂવો પણ સુકાઇ ગયો છે. જુવાન હતા ત્યારે તેમાંથી અમે પાણી ખેંચતા હતા", મોટેથી ખાંસીને કર્કશ અવાજમાં તેણે કહ્યું, "જ્યારે લાશ મળી ત્યારે તે ઓળખવા લાયક રહી ન હતી. બધાને શંકા હતી, પણ કશું નક્કર પરિણામ ન આવ્યું. અને કોઇને સજા ન થઇ".
અમે અવાચકપણે તેની સામે તાકી રહ્યા.
"કેટલા સમય અગાઉ આ બનેલ?"
"ઘણા સમય આગાઉ. મારા પિતા ત્યારે બાળક હતા, અને તેમણે જ મને આ વાત કરેલી. લોકો કહે છે કે ખૂનીઓને શોધતો તે દર વીસ વર્ષે આ હોસ્ટેલની આજુબાજુ દેખાય છે".
અને ખરેખર ઘણા સમય અગાઉની આ ઘટના હશે. કેમકે અમારો ચોકીદાર પણ ઉંમરને લીધે અડધો વળી ચુક્યો છે. ચિંતામાં જ, તેણે ઘંટ વગાડ્યો, મુખ્ય દરવાજો બંધ કર્યો અને વાંકાવળી ગયેલ શરીર સાથે પોતાના ઘર તરફ કદમ માંડ્યા.
તે રાત્રે, તે યુવાનના વિચારો મને ઘેરી વળ્યા. લગભગ સદી વીતી ગઇ હોવા છતાં હું દુખી થઇ ગયો... લોકોના ઘાતકીપણાને લીધે એક તેજસ્વી યુવાનનો જીવનદીપ બુજાઇ ગયો!

****

મૂળ મીઝો લેખક વિશે

કે. સી. લાલવુન્ગા "ઝોકપૂઇ પા" ઉપનામથી લખતાં હતાં. વિવિધ સામયિકોમાં પ્રકાશિત તેમના લેખો અને નિબંધ ઉપરાંત ટૂંકીવાર્તા અને નવલકથાઓ પણ છે. તેમના નામે બે ગીતો અને પંદર કાવ્યો છે જે "ઝોઝમ પાર" નામના શિર્ષકથી પ્રકાશિત થયેલ છે. તે 1995માં મીઝો એકડેમિ ઑફ લેટર્સ (MAL)ના મરણોત્તર એવોર્ડ તેમજ મિઝોરમ રાજ્ય સરકારના "સદીના લેખક" એવોર્ડ વિજેતા લેખક છે. તે ભારતીય વિદેશસેવામાં જોડાનાર પ્રથમ મીઝો છે. ભારત સરકારશ્રીના એમ્બેસેડર તરીકે તેમણે વેનેઝુએલા, કોલમ્બિયા, ઑમાન, ઉત્તર કોરિયા અને જમૈકામાં કામગીરી બજાવી હતી. સિવિલ સર્વિસિસમાં જોડાયા અગાઉ તેઓએ શાળામાં શિક્ષક તરીકે, સમાચાર પત્રિકા "ઝોરમ થુપોન"ના તંત્રી તરીકે, તેમજ રાજકારણમાં પણ પ્રવેશ કર્યો હતો. 1994માં તેમનું અવસાન થયું.
આ રચનાનો અંગ્રેજી અનુવાદ મિઝોરમ યુનિવર્સિટીના અંગ્રેજી વિભાગમાં ફરજ બજાવતા, સુશ્રી માગરિટ લાલમોનપૂઇ પછુઆ દ્વારા કરવામાં આવેલ છે.
"હોસ્ટેલનો સંત્રી" સૌથી પ્રથમ માર્ચ–એપ્રિલ 1960માં મીઝો વિદ્યાર્થી સંગઠનના માસિક સામયિકમાં Hostel Awmtu શિર્ષકથી મીઝોભાષામાં પ્રકાશિત થયેલ. અંગ્રેજી ભાષાંતર 2004માં KATHA, નવી દિલ્હી દ્વારા પ્રકાશિત પુસ્તક The Heart of the Matterમાં પ્રકાશિત થયેલ છે.

ગુજરાતી અનુવાદ

પ્રા. હસમુખ પટેલ, આસિ. પ્રોફેસર (અંગ્રેજી), સરકારી વાણિજ્ય કોલેજ, ગાંધીનગર

પ્રા. નરેન્દ્ર પટેલ, આસિ. પ્રોફેસર (અંગ્રેજી), ચૌધરી મહિલા વિનયન કોલેજ, ગાંધીનગર

SAHITYASETU
ISSN: 2249-2372
A Peer-Reviewed Literary e-journal

Sahityasetu

Year-1, Issue 2, Continuous Issue 2, March-April 2011

डो. बिन्दु भट्ट : विद्रोही भक्त-कवियत्री मीरां

विद्रोही भक्त–कवियत्री मीरां
(गुजराती–हिन्दी रचनाओं के संदर्भ में)
–डो. बिन्दु भट्ट

पीछे मुड़कर जब हम भारत के इतिहास पर एक दृष्टि डालते हैं तब दो महान घटनाएँ हमें चौंकाती हैं। एक है मध्यकाल का भक्ति-आंदोलन और दूसरा है आधुनिक काल का स्वतंत्रता-आंदोलन। ये दोनों आंदोलन भारतीय अस्मिता का चमत्कार बनकर आते हैं ! 'अनेकता में एकता' का यह करिश्मा है। भारत जैसे विशाल देश में अनेक जातियाँ, वर्ग, वर्ण, धर्म, संप्रदाय, भाषाओं में समाज बँटा हुआ है वहाँ एक ही समय में भूगोल का अंतर, जाति और वर्ण का अंतर, धर्म और संप्रदाय का अंतर, स्त्री-पुरुष का अंतर, भाषा-भाव का अंतर विलीन हो जाता है और समग्र भारत-वर्ष मानों एक हृदय बन धड़क रहा है, एक मस्तिष्क बन सोच रहा है। जब-जब भारत सांस्कृतिक संकट से, अस्तित्त्व के संकट से गुजरा है तब-तब संक्रान्ति की कोख से एक जन-आंदोलन ने जन्म लिया है। महान प्रतिभाओं के प्रखर प्रकाश ने संधि काल को उदभासित किया है और एक नये भविष्य का संकेत दिया है।

भक्तिकाल की भक्त कवि मीरां ऐसी ही एक प्रज्वलित दीपशिखा है जो भारत की मूर्छित स्त्री-चेतना को सुबह के उजाले की दिशा दिखाती है।

प्रेमचन्द शताब्दी के एक परिसंवाद में गोदान के स्त्री चरित्रों की बात करते हुए डो. नामवरसिंह ने कहा था 'उच्चवर्ग और मध्यमवर्ग की महिलाएँ क्रान्ति नहीं कर सकती।' मीरां इस प्रकार के कथन के सामने प्रश्न-चिह्न खड़ा करती है। कहीं बदनामी तो कहीं सुरक्षा, कहीं वैभव-विलास-सुविधाओं का लालच तो कहीं झूठी शान बनाए रखने की विवशता में उच्च वर्ग की स्त्री 1929 में बकौल वर्जिनिया वुल्फ के न तो 'अपने कमरे' की मांग करती है, न तलाश और न ही संघर्ष।ये स्त्री दूसरों

द्वारा दिये गए विचार, मूल्य, आदर्श और धर्म को आभूषणों की तरह धारण कर लेती है और उसी चौखटे में अँट जाती है । मीरां ने इस प्रकार के आभूषणों और चौखटों को अस्वीकार करने का साहस दिखाकर अपने लिए 'एक कमरा' अर्जित किया है ।

खूणे रे बेसीने में तो झीणुं रे कांत्यु

नथी राख्यु कंई काचु रे....

वर्जिनिया वुल्फ ने 1929 में स्त्री के 'निजी कमरे' की बात कही थी । मीरां ने बहुत पहले अपने लिए कृष्णभक्ति का कोना तलाश लिया था ।

मीरां के विषय में गुजराती के मूर्धन्य कवि तथा आलोचक श्री निरंजन भगत का कथन है

"समाज, राज्य और धर्म के बंधन में मीरां बद्ध नहीं थी, स्थल और काल की सीमा में मीरां सीमित न थी । मीरां इस पृथ्वी पर निर्वासित थी, चिर निर्वासित थी । मीरां परमेश्वर नामक प्रदेश की नागरिक थी । परमेश्वर मीरां का स्वदेश था । स्वतंत्रता, समानता, बंधुता के लिए रूढ़ि भंग, प्रणालिका भंग और क्रान्ति द्वारा उन्होंने कुलनाशी का बिरूद प्राप्त किया था, वे बदनामी और मखौल का पात्र बनी थी । इस राजपूत स्त्री ने आजीवन हर क्षण का जौहर रचा था । इस मेडतणी ने जीवनभर प्रत्येक पल जल-जलकर सतीत्त्व प्रकट किया था । परमेश्वर मीरां का इल्म था, परमेश्वर मीरां का शौर्य था, परमेश्वर मीरां की मिरात (पूँजी), बड़ी पूँजी थी । परमेश्वर मीरां का सुकून था, सबसे बड़ी आश्वस्ति था ।" 'मीरां'-पृ.49

भक्ति काल के कवियों की तरह मीरां के लिए कविता साध्य नहीं बल्कि साधन है । आचार्य हजारीप्रसाद द्विवेदी के शब्दों में कहें तो 'यहाँ कविता बाय प्रोडक्ट है' । इन भक्त कवियों का साध्य है भक्ति । इसीलिए तो कबीर कहते हैं 'तुम जिन जानौ गीत है यह निज ब्रह्म विचार' । माधुर्य भावकी उपासिका मीरां अपने साँवरे प्रीतम को रिझाने के लिए जो सौ-सौ जतन करती हैं उनमें से एक है उनकी कविता । जिस तन्मयता से वह अपने केश सँवारती है, सेज सजाती है उसी तन्मयता से गीत रचती है । जिस व्याकुलता और भावावेग में आँसुओं की माला पिरोती है, उसी व्याकुलता और भावावेग में वह गा उठती है, नाच उठती है । परन्तु इसका मतलब यह नहीं कि उसे साहित्य, संगीत, धर्म आदि का ज्ञान नहीं था । मीरां का एक-एक पद सर्वांग सुन्दर कलाकृति है । कुछ लोगों को मीरां से शिकायत है कि उसमें विषय-वैविध्य नहीं, एकविधता है । परन्तु हमें याद रखना चाहिए कि मीरां का लक्ष्य कविता करना नहीं है । मीरां और उसकी रचना दोनों के विषय में गांधीजी कहते हैं

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

"Mira's songs are always beautiful . They are so moving because they are so genuine. Mira sang because she could not help singing. Her songs well forth straight from the heart – like a spray. They were not composed for the lure of fame or popular applause as are some other's songs. There lies the secret of her lasting appeal."

मीरां की भक्ति के बारे में डो. विद्यानिवास मिश्र का कथन है-

'उनकी रचनाओं में व्यक्त भक्ति भाव किसी भी संप्रदाय के चौखटे में अँट नहीं पाता । मीरां सगुण- निर्गुण के बीच की कड़ी ज़रूर जोड़ती है क्योंकि उनके अनुभव में निराकार और साकार रूप दोनों आँख मिचौनी खेलते रहते हैं ।'

मीरां राज-परिवार की पुत्री और वधू थी, समाज में प्राप्त भूमिका और पद दोनों के अनुसार उसे शिक्षित किया गया था । धर्म, युद्ध, साहित्य, संगीत आदि के विषय में उसे काफी जानकारी थी । भक्तिमार्ग ग्रहण करने के बाद तीर्थ-यात्रा, साधु संतों का सत्संग, श्रवण आदि के कारण समकालीन धर्म, संप्रदाय, पंथ-सबसे भलीभाँति परिचित थी । समय-समय पर उसके पदों में तत्कालीन धार्मिक संदर्भों से जुड़े पारिभषिक शब्द मिलते हैं । परन्तु एकाध पद या पंक्ति के आधार पर उसे किसी संप्रदाय से जोड़ना मुग्धता होगी । जैसे गुजराती का यह पद :

मळ्यो जटाधारी जोगेश्वर बावो, मळ्यो रे जटाधारी
हाथमां झारी, हुं तो बाळ कुंवारी, देवळ पूजवाने चाली
साडी फाडी में कफनी कीधी, अंग पर विभूति लगाडी
आसन वाळी बावो मढीमां बेठो, घेर घेर अलख जगाडी
मीरां के प्रभु गिरधर नागर, प्रेमनी कटारी मुने मारी । (भूपेन्द्र त्रिवेदी ,28,पृ-13)

या फिर हिन्दी में :

जोगिया ने कहियो आदेस ।
आऊँगी म्हे नाहिं रहूँ रे, कर जटाधारी भेस ।
चीर को फाडूँ, कंथा पहिरूँ, लेऊँगा उपदेस ।

मुद्रा, माला, मेखला, खप्पर सब धारण करने की बात करने के बाद अंत में तो वही ध्रुव पंक्ति है :

दास मीरां स्याम भजिबै, तण मण कीन्हौ पेस । (परशुराम चतुर्वेदी. 117 पृ.135)

दरअसल मीरां की रूचि किसी संप्रदाय या पंथ के खंडन-मंडन में नहीं है । यहाँ 'सर्वधर्मसमभाव' और 'सर्वधर्म ममभाव' का दर्शन है ।

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

मीरां की भक्ति माधुर्य भाव की है और उसका आराध्य है सगुण-साकार कृष्ण । यह कृष्ण ब्रजवासी कृष्ण है । उसे कृष्ण के न तो राजनीतिज्ञ-रूप से कुछ लेना-देना है और न ही योगेश्वर कृष्ण से । यह कृष्ण ब्रजनाथ है, मोहन है, नटवर है, गिरिधर है,(कहीं-कहीं राम है, सीता-पति भी है) और मीरां स्वयं को पूर्वजन्म की गोपिका मानती है:

'राणाजी ! हुं तो गिरिधर ने मन भावी ।

पूर्व जनमनी हुं व्रजतणी गोपी चूक थतां अहीं आवी रे....' (भूपेन्द्र त्रिवेदी,11 पृ.6)

यहाँ गौरतलब बात यह है कि मैं गिरिधर के मन को भा गयी हूँ । गिरिधर ने मेरा वरण किया है । परमेश्वर द्वारा चुने जाने का सौभाग्य किसी बिरले को ही मिलता है ! और आगे देखिए सूक्ष्म व्यंग्य –(यह स्त्री ही कर सकती है) मैं पूर्वजन्म की गोपी हूँ और ग़लती से (किसी और की, मेरी नहीं और विडंबना यह है कि मैं तो दूसरे की ग़लती सुधार रही हूँ और आप मुझे कोस रहे हैं ।) यहाँ आ गयी हूँ ।

यह तो पूर्वजन्म का पुण्य है जो बड़े घर ताली लगी है । अपनी भक्ति का प्रमाण देते कहती है मीरां 'पूर्व जन्म की प्रीत पुराणी, सो क्यूँ छोड़ी जाय ।' स्त्री सहज अंदाज में मीरां की विवशता का बयान देखिए :

'*हेरी म्हासूँ हरि बिनि रह्यो न जाय ।।*

सास लड़े मेरी नन्द खिजावै, राणा रह्या रिसाय ।

पहरो भी राख्यो चौकी बिठार्यो, ताला दिया जड़ाय ।।

पूर्व जनम की प्रीत पुराणी सो क्यूँ छोड़ी जाय ।

मीरां के प्रभु गिरिधर नागर, अवर, न आवे म्हाँरो दाय ।।' (परशुराम चतुर्वेदी,42,पृ.113)

इस पूरे पद में रूचिकर बात तो यह है कि मीरां अपने सामने खड़े अवरोधों की बात तो करती है पर कहीं भी दीनता-लाचारी नहीं है । अपने तइँ वह एकदम खरी है । अब आप ही बताइए, क्या पूर्व जनम की प्रीत को छोड़ना आसान है ?

मीरां का प्रेम स्वकीया का प्रेम है । उसका कृष्ण के साथ विवाह हुआ है । हिन्दी और गुजराती के इस विवाह विषयक पदों में एक अन्तर है । दिन्दी में जहाँ 'सुपणा मां दीनानाथ परण्याँ' (परशुराम चतुर्वेदी,27.पृ.108) वहाँ गुजराती के पदों में मीरां पहले विट्ठल का वरण करने की, उससे विवाह करने की इच्छा व्यक्त करती है ।

'मारे वर तो विट्ठल ने वरवुं छे रे

हां, हां रे मारे ।

बीजा ने मारे शुं रे करवुं छे ? मारे ।' (भूपेन्द्र त्रिवेदी. 2.1)

यहाँ तो का स्वरभार गौरतलब है ।

विट्ठल के वरण के पीछे मीरां का तर्क है : उस मोहनी मूरत की माया हो गई है और फिर :

'संसारी नुं सुख काचु, परणी ने रंडावुं पाछुं;

तेने तो हुं शीद जाचुं रे ?

मुखडा नी माया लागी रे,

मोहन ! तारा मुखडा नी माया लागी रे ।' (भूपेन्द्र त्रिवेदी. 1.पृ.1)

मीरां के लिए अन्य पुरूष (अवर), अ-वर अयोग्य है ।

"हुं तो परणी मारा प्रीतम नी संगाथ, वहालमजी ।

बीजा नां मींढळ नहि रे बांधु ।

चारे चारे जुग नी राणा, चोरीओ चितरावी रे हां ।

वहालमजी, हुं तो मंगळ वरती छुं बे ने चार

बीजा नां मींढळ नहि रे बांधु ।"(भूपेन्द्र त्रिवेदी.9 .पृ.5)

मीरां के माधुर्य भाव के विषय में डो. विद्यानिवास मिश्र का निरीक्षण है कि,

'एक और विशेषता मीरां के माधुर्य भाव की है, वह बहुत असांसारिक है, उसमें कहीं भी देह नहीं है और न कहीं देह का व्यापार ।' 'श्याम रसायन .पृ. 56'

हिन्दी के पदों की जहाँ तक बात है उनकी बात ठीक है परन्तु गुजराती के कुछ पदों में संयोग शृंगार का निरूपण मिलता है :

'ओ आवे हरि हसता, ओ आवे हरि हसता ।

मुज अबला एकलडी जाणी पीतांबर केडे कसता ।

प्रीत करे तेनी पूंठ न मेले, पासेथी रे नथी खसता ।

मीरां के प्रभु गिरधर नागर, व्हाला हृदय कमलमां वसता ।।' (भूपेन्द्र त्रिवेदी 67. पृ.30)

कृष्ण दूर से मुस्कुराता हुआ आ रहा है । 'ओ' शब्द द्वारा दूरी का संकेत मिलता है । उसकी मुस्कुराहट बता रही है कि उसके इरादे कुछ ठीक नहीं है । मीरां अपने लिए 'अबला' और 'एकलडी' शब्द का प्रयोग करती है । कृष्ण को मौका मिल गया है, वह कमर पर पिताम्बर कस रहा है । मीरां को इस बात का आश्चर्य नहीं है क्योंकि कृष्ण जिससे भी प्रेम करता है उसका पीछा नहीं छोड़ता ।मीरां भले ही कहें कि कृष्ण मेरे पास ही रहता है, परन्तु वह भी चाहती है कि कृष्ण उसकी आँखों से एक पल के लिए भी ओझल न हो ।

मीरां की शिकायत में वही 'स्त्री' स्वभाव है जहाँ 'ना' का अर्थ होता है 'हाँ' । एक पद में वह कहती है :

"कानुडे वनमां लूंटी ।

हाथ झाली मारी बाह्य मरोडी, मोती नी माळा तूटी ।

आगळथी मारो पालवडो साह्यो, मही नी मट्टुकी झूंटी ।" (भूपेन्द्र त्रिवेदी 111 पृ. 47)

दहीं बेचने गयी मीरां की कृष्ण मटकी झपटता है, बांह मरोड़ता है, पल्लू पकड़ता है, मोती की माला तो कभी हियड़ा का हार तोड़ता है । कभी हाथ की अंगूठी पकड़ता है । (मीरांना पदो, भूपेन्द्र त्रिवेदी पृ.47, 45, 40, 44) पनघट लीला, दधिबेचन-लीला,(मीरांबाइ की पदावली, परशुराम चतुर्वेदी, पग.176 पृ.151) दानलीला, रासलीला में संयोग शृंगार के पद मिलते हैं ।

"लूंटी लूंटी लूंटी, का'नाए रंग रसकी बाजी लूंटी ।

आंगळी पकड़ी मेरा पहोंचा बी पकड्या

पकड़ी हाथ अंगूठी ।" (भूपेन्द्र त्रिवेदी, 107,45)

कृष्ण की मोहनी मूरत, उसकी बंकीम छवि और मुरली की तान ने क्या जादु टौना कर दिया है कि मीरां सबकुछ भूल गई है, बावली-सी घूमती है । एक पल भी कृष्ण का विरह उसके लिए सह्य नहीं है ।

"मारी नजरुं आगळ रहेजो रे, नागरनंदा ।

मारा नेणा सन्मुख रहेजो रे, बालमुकुंदा ।

भुराटी थै ने हुं रे फरुं छुं, लोको करे छे मारी निंदा ।

काम ने काज मने कांइ न सूझे, भूली छुं घर केरा धंधा ।" (भूपेन्द्र त्रिवेदी, 42 पृ.19)

प्रेम की उन्माद अवस्था के लिए 'भूराटी' शब्द का प्रयोग पूरा चित्र खड़ा कर देता है । तन-मन से बेखबर, संसार व्यवहार छोड़ कृष्ण दीवानी मीरां का इससे बेहतर बयान क्या हो सकता है ।

मीरां के काव्य में स्थायी भाव है विरह का । प्रेम की कटारी लगी और जीवनभर की पीड़ा दे गयी । कभी तो लगता है कृष्ण शिकारी है और मीरां घायल हरिणी । नयनों के बाण से घायल । हिन्दी में मीरां का प्रसिद्ध पद है :

"हे री म्हाँ दरद दीवाणाँ, म्हाँ दरद न जाण्या कोई ।" (परशुराम चतुर्वेदी, 70, पृ 121)

रातभर कृष्ण के विरह में मीरां जागती रहती है । प्रेम की आँच में तपती रहती है । सारा संसार सो रहा है और विरहिणी बैठी बैठी आँसुओं के मोती की माला पिरोती रहती है । त्यौहार आते हैं, ऋतुएँ आती हैं और विरहिणी की पीड़ा बढ़ती है :

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

'बोले झीणा मोर राधे ।

तारा डुंगरिया पर बोले झीणा मोर रे ।

मोर ही बोले, बपैया ही बोले, कोयल करे कलशोर रे ।

माझम राते भली वीजळी चमके, बादल हुआ घनघोर रे ।

झरमर झरमर मेहुलो वरसे, भीजें मारा साळुडानी कोर रे।

बाई मीरां के प्रभु गिरिधर नागर, तुं तो मारा चित्तडानो चोर ।' (भूपेन्द्र त्रिवेदी, 245, पृ.91)

इस 'राधा' के डुंगर पर आगे चलकर और भी विषम स्थिति पैदा होती है । विरह-व्यथा की अकथ कहानी का इतना मर्मस्पर्शी चित्र दुर्लभ है :

दव तो लाग्यो डुंगरिये, अमे केम करिए ?

हालवा जइए तो वहाला हाली न शकीए.

बेसी रहीए तो अमे बळी मरीए रे ।

आ रे वस्तीए नथी ठेकाणु रे वहाला हेरी

पर वस्तीनी पांखे अमे फरीए रे ।

संसार-सागर महा-जळ भरीओ वहाला हेरी

बांहेडी झालो नीकर बूडी मरीए रे ।

बाइ मीरां के प्रभु गिरिधर नागर हेरी

वहाला तारो तो अमे तरीए रे । 'मीरां' निरंजन भगत, पृ. 85

पर्वत-सी पीर हो गई है । यहाँ आग लगी है पर कहाँ जाएँ ? कहना चाहे तो कह नहीं सकते और अगर चूप रहे तो संभव है हिया ही वेदना से फट जाए ?

विरह निवेदन में मीरां कृष्ण को याद दिलाती है कि तुम तो दिनानाथ हो । तुमने कितने सारे लोगों की व्यथा मेटी है । अहल्या, सुदामा, शबरी, द्रौपदी, ध्रुव, प्रहलाद.......तो फिर मैं ही वंचित क्यों ? कृष्ण के मथुरागमन पर मीरां ने कुब्जा को निशाना बनाकर काफी उपालम्भ दिया है । हिन्दी के पदों में उद्धव है परन्तु कुब्जा नहीं ।

'वेरण कुब्जाने कोई वारो रे, ओ पेली कुबडी ने कोई वारो रो ।

ओधव जइने एटलुं रे कहेजो, कहान मोहन नथी तारो रे....' (भूपेन्द्र त्रिवेदी, 183, पृ.70)

कृष्ण पर अपना अधिकार जताते हुए मीरां कुब्जा के रूप-रंग का वर्णन करते हुए कहती है :

काळी शी कुब्जा ने अंगे छे कूबडी, ए शुं करी जाणे लटको

ए छे काळो ने ते छे कूबडी, रंगे रंग बनयो चटको रे...... (भूपेन्द्र त्रिवेदी, 189, पृ.72)

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

उस कूबडी को क्या आएगा कृष्ण को रिझाना ? वह तो मैं ही जानती हूँ । फिर सोचती है काले कृष्ण और कूबडी की अच्छी बनी जोडी है ! असूया, क्रोध मिश्रित कसक हाहाकार बनकर यहाँ आती है ।

कभी कभी मीरां ज्योतिषी को पूछती है :

क्यारे मळशे का'न जोशीडा ! जोश जुओने ।

देह तो वहाला दुर्बल थइ छे, जेवा पाकेला पान ।

सुख तो वहाला सरसव जेटलुं, दुख तो दरिया समान ।

सेजलडी वहाला सूनी रे लीगे, रजनी युग समान ।

बाइ मीरां कहे प्रभु गिरिधर ना गुण, चरण कमळमां ध्यान । (भूपेन्द्र त्रिवेदी, 52, पृ.23)

अपने भक्ति मार्ग में मीरां दो स्तर पर संघर्ष का सामना करती है । एक निजी साधना के स्तर पर जहाँ उसे अपने आराध्य प्रियतम का निरन्तर विरह झेलना है, और दूसरे सामाजिक स्तर पर जहाँ राणा है, परिवार है, समाज है । सामाजिक संघर्ष आग में घी का काम करता है । उसकी पीड़ा तो बढ़ाता है परन्तु साथ ही साथ साहस भी बढ़ाता है ।

मीरां के देवर राणा ने उसे रोकने के लिए और फिर उसे मार डालने के लिए भाँति-भाँति के षडयंत्र रचे पर वह सफल नहीं हुआ । एक अर्थ में मीरां शायद भारतीय साहित्य में प्रथम आत्मकथा लिखने वाली स्त्री है । देवर, ननद के नामों के उल्लेख और उनके द्वारा दी गई यातनाएँ उन्होंने बेबाक होकर पदों में कही है । मीरां को कुल परिवार, समाज, राज्य, वैधव्य धर्म की दुहाई देकर रोकने के जो प्रयत्न किए गए उनके कुछ संवाद-काव्य गुजराती में मिलते हैं ।

मीरां-राणा संवाद में राणा मीरां को धन संपत्ति का लालच देकर साधुसंगत छोड़ने को कहते हैं तो उत्तर में मीरां उन्हें संपत्ति की व्यर्थता बताकर खुद राणा को भक्ति-मार्ग अपनाने को कहती है । लेकिन एक क्षण आता है जब वह अनुभव करती है कि राणा के राज्य में अब तो पानी पीना भी पाप है और वह मेवाड़ छोड़ने का निर्णय लेती है :

भाई रे साथीडा सांढणी शणगारो, मारे जावुं ते सो-सो कोस

राणाजी, तारा राजमां रे मारे पाणी पीधानुं छे दोष रे

राणा घेर नहीं आवुं । (भूपेन्द्र त्रिवेदी, 5, पृ.3)

मीरां खूब जानती है कि राणा को नाराज किया जा सकता है, हरि को नहीं । क्योंकि हरि अगर रूठ गया तो फिर कहाँ जाऊँगी ? – भूपेन्द्र त्रिवेदी, 22 पृ.11

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

इस खारे समुद्र में भक्ति ही एकमात्र अमृत का स्रोत है । मीरां संसार की व्यर्थता जान गई है और अपनी भक्ति की उपलब्धि भी पा गई है । कृष्ण को पाने के बाद अब कुछ भी पाना शेष नहीं है ।

'मुज अबळाने मोटी मिरात बाइ,

शामळो घरेणुं मारे साचुं रे ।

वाळी घडावुं विठ्ठलवर केरी, हार हरिनो मारे हैये रे,

चित्तमाळा चतुर्भूज चूडलो, शीद सोनी घेर जइए रे ?

झांझरियां जगजीवन केरा कृष्णजी कल्लांने कांबी रे,

वीछुवा घूघरा रामनारायणना, अणवट अंतरजामी रे

पेटी घडावुं पुरूषोत्तम केरी, त्रिकम नामनुं ताळु रे

कुंची करावुं करूणानंद केरी, तेमां घरेणुं मारुं घालुं रे

सासरवासो सजीने बेठी, हवे नथी कांइ काचु रे

मीरां कहे प्रभु गिरिधर नागर हरिने चरणे जाचुं रे ।' (भूपेन्द्र त्रिवेदी, 35, पृ.16)

मीरां नखशिख कृष्ण-प्रेम के आभूषण से सज गई है । यह माधुर्य उपासना की उपलब्धि है । कल तक अबला थी, अब संसार की सबसे बड़ी पूंजी पा गई है । मीरां कृष्ण के विरह में तड़पती है, कृष्ण के सामने दीनभाव से गिड़गिड़ाती है पर उसे अपनी भक्ति पर पूरा भरोसा है । भले ही कृष्ण ने कच्ची डोर से बाँधा है पर वह जितना खींचता है मीरां उसकी ओर और खींची चली जाती है :

'काचे ते तांतणे हरिजी ए बांधी

जेम खेंचे तेम तेमनी रे

प्रेमनी प्रेमनी प्रेमनी रे मने लागी कटारी प्रेमनी रे ।' (भूपेन्द्र त्रिवेदी, 136, पृ.54)

मीरां को अपनी भक्ति पर दृढ आस्था है । कहीं कोई शंका नहीं है ।

कबीर अपने को सुर, नर, मुनि से बड़ा बताकर बलंद स्वर में कहते हैं 'ज्यों की त्यों धर दीनी चदरिया' और मीरां किसीको बिना चोट पहुँचाए स्पष्ट शब्दों में स्वीकार करती है कि उसने कहीं कुछ 'कच्चा' नहीं छोड़ा । तन-मन-धन देकर कृष्ण को खरीदा है , कहीं कोई दुराव-छिपाव नहीं, कहीं कुछ भी बचाकर चलना नहीं है, उस साँवरे के हाथों में सबकुच सौंप दिया है, वो जो पहिरावे वही पहना है, जो दे वही खाया है, उसके एक-एक ईशारे पर सांस ली है तभी तो यह आत्मविश्वास है कि कहीं कोई कमी रही नहीं है । मीरां किसी पहाड़ की चोटी से घोषणा नहीं करती । उसके पैर ठोस जमीन पर है और उसी ठोस जमीन पर खड़ी होकर वह सिर उठाकर अपना आकाश-सा

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

आत्मविश्वास प्रकट करती है । आकाश किसी पर हावी नहीं होता , उम्मीद का आधार देता है । मध्यकाल की एक स्त्री ने अपने पैरों पर खड़े होकर सर उठाने का साहस दिखाया है ।

डा. बिन्दु भट्ट, विभागाध्यक्ष, उमा आर्ट्स एन्ड नाथीबा कामर्स कालेज, सेक्टर-23, गांधीनगर-382016

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

SAHITYASETU
ISSN: 2249-2372
A Peer-Reviewed Literary e-journal

Sahityasetu

Year-1, Issue 2, Continuous Issue 2, March-April 2011

ડૉ હિમ્મત ભાલોડિયા : કાવ્યાસ્વાદનું ઉત્તમ ઉદાહરણ એટલે 'ગુજરાતી કવિતાનો આસ્વાદ'

('ગુજરાતી કવિતાનો આસ્વાદ', લે. સુરેશ જોષી, ત્રીજી આવૃત્તિ–૨૦૦૬,પ્રકાશકઃ પાર્શ્વ પબ્લિકેશન–અમદાવાદ, પૃષ્ઠ સંખ્યાઃ૧૫૧, કિંમતઃ૧૦૦ રૂ.)

ગુજરાતી સાહિત્યક્ષેત્રે આધુનિકતાનાં અગ્રણી સુરેશ જોષી પાસેથી 'ગુજરાતી કવિતાનો આસ્વાદ' પુસ્તકમાંથી ગુજરાતી કવિતાની કેટલીક ઉત્તમ ગણાતી કવિતાઓનો આસ્વાદ કરવા મળે તે આનંદની એક ચિરસ્મરણીય અનુભૂતિ ગણાવી શકાય. કારણકે સુરેશ જોષીએ સાહિત્યક્ષેત્રે પોતાનું આગવું યોગદાન તો નવલિકા, નવલકથા, નિબંધ અને વિવેચનક્ષેત્રે આપ્યું છે. નવલિકા અને નવલકથાનો પરંપરા વિચ્છેદ કરી એની દશા અને દિશા બદલી નાખી છે. એમના નિબંધો અને વિવેચનલેખોએ ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રવર્તતી રૂઢિચુસ્ત વિચારસરણીને પલટાવી નવી વૈચારિક ક્રાંતિ પ્રગટાવી છે.

એમના સાહિત્યસર્જન પ્રત્યે એક દષ્ટિપાત કરીએ તો 'ઉપજાતિ', 'ઈતરા', 'પ્રત્યંચા' અને 'તથાપિ' જેવા કાવ્યસંગ્રહો, 'ગૃહપ્રવેશ', 'બીજી થોડીક', 'અપિચ', 'ન તત્ર સૂર્યો ભાતિ', એકદા નૈમિષારણ્યે' જેવા નવલિકાસંગ્રહો, 'છિન્નપત્ર', 'મરણોત્તર' અને 'કથાચતુષ્ટય' જેવી નવલકથાઓ, 'જનાન્તિકે', 'ઇદમ્ સર્વમ્', 'અહો બત્ કિમ્ આશ્ચર્યમ્' આદિ નિબંધસંગ્રહો તેમજ 'કિંચિત્', 'કથોપકથન', 'કાવ્યચર્ચા', 'શ્રુણ્વન્તુ', 'અષ્ટમોધ્યાય' આદિ વિવેચનસંગ્રહો ઉપરાંત અનેક અનુવાદો, સંપાદનો અને સંશોધનનાં લેખો–પુસ્તકો એમની પાસેથી પ્રાપ્ત થાય છે. આ સિવાય એમણે 'ફાલ્ગુની', 'વાણી', 'મનીષા', 'ક્ષિતિજ', 'ઉહાપોહ', 'એતદ્' અને 'વિશ્વમાનવ' જેવા સામયિકોનું સંપાદન પણ કર્યુ છે. આમ, સાહિત્યનાં અનેક સ્તરે વિસ્તરેલી સુરેશ જોષીની સર્જકપ્રતિભાનાં દર્શન આપણને 'ગુજરાતી કવિતાનો આસ્વાદ'માં સ્થાન પામેલી અનેક કવિતાઓનાં આસ્વાદ–વિવેચન દ્વારા થાય છે તે આપણું સદભાગ્ય ગણાવી શકાય.

'ગુજરાતી કવિતાનો આસ્વાદ' સંગ્રહમાં સુરેશ જોષીએ નરસિંહરાવ દીવેટિયાથી માંડીને ગુલામ મોહમ્મદ શેખ સુધીના પ્રમુખ ગુજરાતી કવિઓની ૨૨ રચનાઓને સ્થાન આપ્યું છે. આ રચનાઓમાં કેટલીક કૃતિઓ ઉત્તમ કક્ષાની, કેટલીક મધ્યમ અને કેટલીક નિમ્ન સ્તરની કહી શકાય તેવી કવિતાઓનો એમણે વિવેચનાત્મક આસ્વાદ કરાવ્યો છે. આ કવિતાઓનાં આસ્વાદકીય–વિવેચનાત્મક લેખો વાંચીએ તો આપણને જરૂર પ્રતીતિ થાય કે સુરેશ જોષીને હાથે નિમ્ન ગણાતી રચનાનું પણ કેટલું ઉત્તમ આસ્વાદન થઇ શકે છે. તેમના શ્રેષ્ઠ આસ્વાદોમાં 'સાગર અને શશી', 'વધામણી', 'નિર્દોષ ને નિર્મળ આંખ તારી', 'આધુનિક અરણ્ય', 'વળાવી બા આવી', 'જૂનું ઘર ખાલી કરતાં' વગેરે ગણાવી શકાય. આ સિવાય

તેમણે 'ઊંડી રજની', 'વીરની વિદાય', 'જતો'તો સૂવા ત્યાં', 'લહેકંતા લીમડા હેઠળ', 'સદભાવના', 'અનુ દીકરી', 'બોલે બુલબુલ', 'નયણા', 'ઘાસ અને હું', 'પતંગિયું ને ચંબેલી', 'શિશિર', 'ગલવાયસ', 'આવા', 'તણખલું', 'ચાલતાં–ચાલતાં' તેમજ ગુલામ મોહમ્મદ શેખની શીર્ષક વિનાની કવિતાનાં આસ્વાદો કરાવ્યા છે. એમના આ આસ્વાદમૂલક ગ્રંથમાં બંગાળી કવિ જીવનાનંદદાસની 'પવનભરી રાત', મરાઠી કવિ વિદા કરંદીકરની 'અશી તુઝી કલ્પના હોતી' અને ડચ કવિ એડ્ હૂર્નિકની 'નગરમાં માનવી' આદિ કવિતાઓનાં આસ્વાદો પણ મળે છે. અહીં સ્થાન પામેલી કવિતાઓનો આસ્વાદ કરતાં જરૂર એમ કહી શકાય કે સુરેશ જોષી એક ઉચ્ચ કોટિના કવિ–વિવેચક છે. તેમની પાસે અનેક પ્રકારનાં નિરીક્ષણો વડે કવિતાને મૂલવવાનો દષ્ટિકોણ રહેલો છે. કવિતાને તેઓ વિવિધ પાસાઓ દ્વારા ચકાસે છે, પ્રમાણે છે અને પછી તેનું પરિણામ જાહેર કરે છે.

સુરેશ જોષીની આસ્વાદ કરાવવાની પ્રવૃતિ 'વિશ્વમાનવ' સામયિકમાં વિશેષ જોવા મળે છે. એમની આસ્વાદ પ્રવૃતિમાં આસ્વાદકનો રસકીય અભિગમ સ્પષ્ટ થતો અનુભવાય છે. એમનું દષ્ટિબિંદુ સામાન્ય રીતે કવિતાનાં આસ્વાદ દ્વારા 'રસ વિવેચન' કરાવવાનું રહ્યું છે. તેઓ દરેક કાવ્યનાં દરેક પાસાને તેની કેફિયત મુજબ મૂલવે છે. એમના આ રસકીય વિવેચનાત્મક આસ્વાદમાં કાવ્ય એનાં સંપૂર્ણ દલેદલમાં ખીલે છે, વિકસે છે અને પોતાનો મઘમઘાટ પ્રસરાવે છે. સાચા અર્થમાં કાવ્યમાં એનુ કાવ્યત્વ રહેલું છે એનો સાચો અનુભવ આપણને એમના આવા આસ્વાદોની અનુભૂતિમાં થાય છે.

'ગુજરાતી કવિતાનો આસ્વાદ' પુસ્તકમાં જે ક્રમમાં કવિતાઓને સ્થાન આપવામા આવ્યું છે તે ક્રમમાં જ એમણે કાવ્યોનો આસ્વાદ કરાવ્યો નથી, પરંતું એમને જે કાવ્યો યોગ્ય લાગ્યા તેનો આસ્વાદ 'વિશ્વમાનવ' સામયિકમાં કરાવ્યો છે. આસ્વાદકે કરાવેલાં ગુજરાતી કવિતાનાં આસ્વાદો સામાન્ય રીતે 'વિશ્વમાનવ' સામયિકમાં વર્ષ ૧૯૫૮ થી ૧૯૬૨મા એટલે કે, પાંચ વર્ષનાં સમયગાળામાં પ્રગટ થયા હતા. આ પુસ્તકમાં સ્થાન પ્રાપ્ત કરેલ દરેક કવિતા ઉત્તમ જ છે એમ ન કહી શકાય. દરેક કવિતાએ કવિની 'શ્રેષ્ઠ', 'લાક્ષણિક' કે 'પ્રતિનિધિરૂપ' રચના છે એમ પણ ન માની શકાય. પરંતું છંદ, અલંકાર, કાવ્યબાની આદિ કાવ્યતત્વોની દષ્ટિએ અહીં સ્થાન પામેલ દરેક કવિતા કેટલે અંશે પોતાનું કાવ્યત્વ સિદ્ધ કરી શકી છે, તે દર્શાવવાનો સુરેશ જોષીનો પ્રયાસ રહ્યો છે. અને તેથી જ અહીં કાવ્યની શાસ્ત્રીય પરિભાષા રચીને સિદ્ધાંતચર્ચા કરવાનું પણ ત્યાજ્ય ગણ્યું છે. એઓ કહે છે તેમ, 'કવિતાથી ધીમે ધીમે વિમુખ થતી જતી પ્રજાને ફરીથી કાવ્યાભિમુખ કરવી એ સહૃદયોનું કર્તવ્ય છે. આ દિશામાં કાવ્યને માટેની પ્રીતિથી પ્રેરાઇને યત્કિંચિત કરી છૂટવાનો આ નમ્ર પ્રયત્ન છે.' (મુખબંધ–પૃ.૧૧)

આ આસ્વાદ ગ્રંથનાં આરંભમાં સંપાદક જયંત પારેખે 'સર્જકતાથી સર્જકતા સુધી' સંપાદકીય લેખ લખ્યો છે, એના પછી ગુજરાતી કવિતાના કેટલાક પ્રતિનિધિ કવિઓની કવિતાનાં અનુક્રમ આપ્યા છે. અનુક્રમની પાછળ જ્યોર્જ સ્ટેઇનર, એલન ટેટ અને ટી.જે.એવરેટસના ત્રણ કોટેશનો ટાંકવામાં આવ્યા છે. ત્યારપછી સુરેશ જોષીનો 'મુખબંધ' નામે પ્રસ્તાવનારૂપી લેખ મૂકાયો છે. જેમાં એમણે કાવ્યના આસ્વાદ વિશેની પોતાની કેફિયત વ્યકત કરી છે. એ પછી એક એક કાવ્ય લઇ એનો આસ્વાદ કરાવ્યો છે.

નરસિંહરાવ દીવેટિયાના 'હૃદયવીણા' કાવ્યસંગ્રહમાંથી લેવામાં આવેલી 'ઊંડી રજની' રચનામાં આલેખવામાં આવેલ અંધકારની અગોચરતાને સુરેશ જોષીએ કાવ્યાસ્વાદ દ્વારા ગોચર કરી બતાવી છે. પરંતું નરસિંહરાવે આ રચનામાં વાપરેલી 'દિવ્ય ઓથાર'માની 'ઓથાર' સંજ્ઞા માટે સુરેશ જોષીએ 'દુઃસ્વપ્ન' અર્થ કર્યો છે તે જરા યોગ્ય લાગતો નથી. બીજુ કે, સ્ત્રગ્ધરા છંદમાં આ રચનાને ઢાળી હોત

તો ? એવો પ્રશ્ન પણ સુરેશ જોષીનાં મનમાં ઉપસ્થિત થયો છે. પરંતું નરસિંહરાવ કવિતામાં સંગીતનાં આગ્રહી હતા અને તેથી સંગીતને અનુરૂપ માઢગીતમાં આ કૃતિનું સર્જન કર્યુ છે. જો કે સુરેશ જોષીને અંતમાં કહેવું પડ્યું છે, 'ગીતમાં પરિણમતા અંધકારનું આ ગીત આપણા કાવ્ય સાહિત્યની એક સ્મરણીય કૃતિ છે.'(પૃ.૧૮)

ન્હાનાલાલના 'વીરની વિદાય' કાવ્યમાં વિષય તરીકે મધ્યકાલીન યુગના રાજપૂત વીરના જીવનસંગ્રામનો પ્રસંગ વણી લેવામાં આવ્યો છે. જે અતીતનું એકમાત્ર સંભારણું છે. એ સમયની વીરતાની વિભાવના અને આજની વીરતાની પરિભાષા બદલાઇ ચૂકી છે. છતા તે વીરરસયુક્ત કાવ્ય આજે પણ આપણને એટલું જ આસ્વાદ્ય લાગે છે. એનું કારણ એ પણ હોય શકે કે 'એ કાવ્યમાં વીરરસનું નિરૂપણ કરવામાં જ શૃંગાર વ્યંજિત થાય છે. રસધ્વનિ ઉપજાવવાની કવિની રીતિ અહીં આસ્વાદ્ય બની રહે છે ને એમ કરવા માટે વિષય તો નિમિત્તરૂપ બન્યો છે.'(મુખબંધ–પૃ.૧૧)

કાન્તની 'સાગર અને શશી' રચનાનો લગભગ સાતેક પાના ભરીને ઉત્તમ આસ્વાદ કરાવ્યો છે. કવિના 'ભાવની મૂર્તતા' અને 'ઇન્દ્રિયસન્તર્પકતાનાં ગુણ'ને લીધે સુરેશ જોષીને આ કાવ્ય વધારે સ્મરણીય બની રહે તેવું લાગે છે. તો રા.વિ.પાઠકના 'જતો'તો સુવા ત્યાં' કાવ્યનાં સાદા પ્રસંગની રહસ્યમય ઘટનાને સુરેશ જોષીએ ઉજાગર કરી આપી છે.

બ.ક.ઠાકોરની 'વધામણી' કવિતામાં આવતા પ્રથમ બે શબ્દો 'વ્હાલા મારા'મા 'વ્હાલા'મા નાયિકાનાં 'ભાવની સાહજિકતા' અને પછીનાં 'મારા' શબ્દમાં નાયિકાનો પોતાના પતિ પર સંપૂર્ણ અધિકાર કે 'દાબ'નું સૂચન છે. અને ત્યારપછી દામ્પત્ય સુખની સ્મૃતિ તેમજ પુત્રજન્મની પ્રાપ્તિ અંગે સુરેશ જોષીએ જે છણાવટ કરી છે તે ખરેખર આસ્વાદ્ય બની રહે છે. અહીં તેઓ કાવ્યને અંતે કહે છે, 'સ્ત્રીપુરુષનાં દામ્પત્યજીવનનાં એક મહત્વનાં સીમાચિહનનું આવું કાવ્યમય નિરૂપણ આપણા સાહિત્યમાં વિરલ જ છે.'(પૃ.૩૭)

હરિશ્ચંદ્ર ભટ્ટનુ 'નિર્મળ ને નિર્દોષ આંખ તારી' કાવ્ય એમના મતે 'મરણ પછી સ્મરણનું' કાવ્ય છે. પોતાની બહેનનાં મૃત્યુ પછી થતાં સ્મરણને કવિએ કરુણ ભાવે પ્રગટ કર્યુ છે. જો કે સુરેશ જોષીના કહેવા પ્રમાણે આ કાવ્યમાં 'કરુણનો આક્રોશ' કે 'ઉપાલંભનો કાકુ' જોવા મળતો નથી. અહીં તો 'મૃત્યુની કરાંગુલી એનાં મૃદુ સ્પર્શથી જીવનવાણીમાંથી જે આછો કરુણમધુર ઝંકાર પ્રગટાવે છે તે સાંભળ્યાનું સુખ' પ્રાપ્ત થાય છે. અને એટલે જ તેઓ આ કાવ્યને 'વિષાદની વસંત' કહીને બિરદાવે છે. પોતાની બહેનના મૃત્યુ નિમિત્તે રચાયેલા આ કાવ્યને તેઓ 'કરુણ નહીં તેટલે અંશે મૃત્યુને નિમિત્તે રચાતી શાંતિ'નુ કાવ્ય ગણાવે છે. એમણે કહ્યુ છે તેમ, 'ફૂલ ખરે તે સંભળાય એવી શાંતિ કવિએ અહીં રચી છે, કારણકે અહીં એક ખરી પડતી કળીનો અવાજ સાંભળવાનો છે.'

રાજેન્દ્ર શાહની 'ગલ વાયસ' રચનાને કવિતામય 'નર્યો સાદો અહેવાલ' ગણાવતાં તેઓને આ કાવ્યમાં કવિએ 'ફિલસૂફી'નો વધારે આશ્રય લીધો હોવાથી કવિતામાં એક પ્રકારનો નિઃશ્વાસ રસિકભાવકને સંભળાયા કરે છે એવું લાગ્યું છે. તો નિરંજન ભગતની 'આધુનિક અરણ્ય' રચનાને તેમણે નગરસંસ્કૃતિની વિડંબનાને વ્યંગોક્તિઓ દ્વારા રજૂ કરતી રચના ગણાવી છે.

ગુલામ મોહમ્મદ શેખની શીર્ષક વિનાની કવિતા માટે એમણે કહ્યું છે કે, 'કવિનુ કશુંય નહીં ચાલ્યું હોય ત્યારે જ એમણે શીર્ષક નહીં આપ્યું હોય, એમેય બને.' કવિની આ કવિતાને તેઓ સંસ્કૃત કવિતાનાં

કાવ્યતત્વો સાથે નહીં પણ બૉદલેરની કવિતામાં જોવા મળતા કાવ્યતત્વો સાથે સંબંધ ધરાવતી દર્શાવે છે. કાવ્યમાં જોવા મળતી વિશિષ્ટ પ્રકારની ગદ્યરીતિની અભિવ્યક્તિ દ્વારા આસ્વાદકને કાવ્યાસ્વાદમાં વધારે મહેનત કરવી પડતી નથી, આસ્વાદક 'કાવ્યનાં વાતાવરણમાં ઓતપ્રોત થઇ' કાવ્યનો રસાસ્વાદ માણે છે.

સુરેશ જોષીએ અહીં ઉશનસના 'વળાવી બા આવી' જેવા શ્રેષ્ઠ કાવ્યનો માત્ર બે પાનામાં જ આસ્વાદ કરાવ્યો છે, તો સુંદરમની રચના 'અનુ દીકરી' કાવ્યનો છ પાના ભરીને વિસ્તાર કર્યો છે. એક રીતે જોવા જઇએ તો બન્ને કાવ્યો તો છે વાત્સલ્યપ્રેમનાં જ. બન્નેમાં માનો વાત્સલ્યપ્રેમ જ વ્યક્ત થયો છે, છતાં બન્નેમાં માના વાત્સલ્યપ્રેમને એમણે જુદા જ દષ્ટિકોણથી અહીં પ્રસ્તુત કર્યો છે. આ ઉપરાંત બાલમુકુંદ દવેના 'જૂનું ઘર ખાલી કરતાં' જેવા શ્રેષ્ઠ સોનેટનો પણ માત્ર સવા પાનામાં તો બંગાળી ભાષાના કવિ જીવનાનંદદાસની રચના 'પવનભરી રાત'નો નવ પાના ભરીને આસ્વાદ કરાવ્યો છે. કદાચ સુરેશ જોષીને એવું પણ લાગ્યું હોય કે અજાણી વાતને વધારે વિસ્તારથી આસ્વાદકીય રીતે મૂકી આપવી જોઇએ. જાણીતી રચનાઓનો તો ઘણા સર્જકોએ રસાસ્વાદ કરાવ્યો હોય છે, તેથી એની વધારે વિસ્તારથી વાત કરવાની જરૂર રહેતી નથી. પણ માલૂમ ન હોય તેવી બાબતને મૂકી આપવાથી ભાવક રસાસ્વાદનો આનંદ માણી શકે છે. એટલે જ એઓ કહે છે, 'આપણે કઇ અપેક્ષાઓ લઇને કવિતા પાસે જઇએ છીએ તે પણ તપાસવું જરૂરી બની રહે છે.'(મુખબંધ–પૃ.૧૦)

આ કાવ્યાસ્વાદોમાં સુરેશ જોષીએ કર્તાલક્ષી નહીં પણ કૃતિલક્ષી અભિગમ અપનાવ્યો છે. એમણે કૃતિને લક્ષમાં રાખીને કાવ્યનો આસ્વાદ કરાવવાનું 'દુસ્સાહસ' કર્યુ છે. તેઓ પોતે મુખબંધમાં સ્વીકારે છે કે, 'કવિતાની રચના તો એક સાહસ છે જ પણ કવિતા વિશે લખવું એ ય કાંઇ જેવું તેવું સાહસ નથી, સમકાલીનોની કવિતા વિશે લખવું એ તો દુસ્સાહસ જ ગણાય. મારા તરફથી એટલી ખાતરી આપી શકું કે મેં કર્તાને નહીં પણ કૃતિને લક્ષમાં રાખી છે. આપણો કવિ આપણી ભાષાની ગુંજાયશ કેવી રીતે વધારતો રહ્યો છે તે બતાવવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો છે......કાવ્ય વિશેની કોઇ નિશ્ચિત વિભાવનાને સમ્પ્રજ્ઞાતપણે મનમાં રાખીને એ માપથી કૃતિઓને મૂલવવાનો આ પ્રયત્ન નથી. કારણકે મૂલવવા કરતા આસ્વાદવા તરફ જ મારો ઝોક વધુ છે.'(મુખબંધ–પૃ.૧૩)

સુરેશ જોષીએ આ પુસ્તકમાં કરાવેલાં કાવ્યનાં આસ્વાદમાં જે ભાષા વાપરી છે તે એકદમ સાદી, સરળ અને સુગમ છે. સામાન્ય ભાવક પણ આ કાવ્યોનો આસ્વાદ વાંચે તો તેને તરત જ કાવ્યની સમગ્ર પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આવી જાય અને તે મન ભરીને રસાસ્વાદ માણી શકે છે. ભાષાની દૂર્બોધતા, ક્લિષ્ઠતા કે ભાષાનું ભારેખમપણું એમને અહીં ઉચિત લાગ્યું નથી તે એક ખરેખર પ્રશંસનીય બાબત છે.

એમણે આ સંપાદિત કાવ્યોનાં આસ્વાદમાં કેટલાંક પશ્ચિમી કવિઓ, વિવેચકો અને વિચારકોના કોટેશનો–અવતરણો ટાંકી તેમની વિચારણાને આપણી સમક્ષ સંક્ષિપ્તમાં પ્રસ્તુત કરી છે. જેમકે, 'ઊંડી રજની' કાવ્યનાં આસ્વાદમાં પાયથાગોરસનું સંગીત વિશેનું કોટેશન, 'લહેકંતા લીમડાં હેઠે'માં જર્મન કવિ રીલ્કેનું કાવ્યસર્જન વિશેનું કોટેશન, 'નયણા'માં એરિસ્ટોટલનું 'મેટાફર' વિશેનું કોટેશન, 'પતંગિયું ને ચમેલી'માં વૉકર પર્સીનું 'મેટાફર' વિશેનું કોટેશન, 'ગલ વાયસ'માં માલાર્મેનું કોટેશન, 'તણખલું'માં પૉલવેસ્ટનું કોટેશન, ગુલામ મોહમ્મદ શેખના કાવ્યમાં બૉદલેરનું કોટેશન – આવા કેટલાય કોટેશન એમણે અંગ્રેજી ભાષામાં મૂકી આપ્યા છે. કેટલાકનો નામોલ્લેખ કર્યા વિના મૂક્યા છે. એમણે 'ચાલતા ચાલતા' કવિતાના આસ્વાદની વાત કરતી વખતે અંગ્રેજ કવિ લેન ક્રિસ્ટન સ્મિથની 'બ્યુટીફૂલ સેડો' કવિતા પણ રજૂ કરી છે. આ ઉપરાંત તેઓ ટી.એસ.એલિયટ, ડૉ.વિલિયમ્સ, ફ્રેન્ચ

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

કવિ ફાર્ગ, એ.જી.લેહમન, અમેરિકી કવિ ઇ.ઇ.કર્મિંગ્ઝ, બૉદલેર, એઝરા પાઉન્ડ જેવા પશ્ચિમી કવિ–સર્જકો તેમજ રવીન્દ્રનાથ ટાગોર અને કાલિદાસ આદિની પણ યથોચિત–યથાપ્રસંગે ચર્ચા કરે છે.

એમણે ઘણા અંગ્રેજી શબ્દો કે સમ્પ્રત્યયોની પરિભાષાઓ પણ યોજી છે. જેમકે, Horizontal(લોકગીત), Analogues, Irony, Sophistication(વિદગ્ધતા), Twilight, Inscape, Out scape, Immediacy, Sublimity, Heightened-awareness(પ્રયોજન ચેતો વિસ્તાર), Metro politon culture, Comprehensive Myth, Violence, Aesthetic monad, Un-ness, Volent yoking, Batched civilization, Violent juxtaposition, Respectable distance, Spleen, Ennui, Tristemisere, Crispness, Elliptic વગેરે....

કાવ્યમાં વપરાયેલાં છંદ, અલંકાર, પ્રતીક, કલ્પન, પુરાકલ્પન આદિ કાવ્યનાં વિવિધ ઉપકરણોની વિસ્તુત છણાવટ કરે છે. છંદને તેનાં બંધારણ કે યતિ અનુસાર સમજાવવાનાં પ્રયત્નો કર્યા છે. વિવિધ શબ્દોનાં અર્થોને અનેકવિધ રીતે સ્પષ્ટ કરે છે. જેનાં કારણે તેમના કાવ્યાસ્વાદો વધારે આસ્વાદ્ય બની રહે છે. એટલે જ જયંત પારેખ પોતાના સંપાદકીય લેખ 'સર્જકતાથી સર્જકતા સુધી'માં કહે છે, 'એમના આસ્વાદ વાંચતા સર્જનની સમૃદ્ધિનો એવો તો કીમિયાગર સ્પર્શ થાય છે કે જગતની તમામ સમૃદ્ધિ તુચ્છ ભાસે છે. એવી તો આનંદસમાધિમાં લીન થવાય છે કે જ્યાંથી નિવૃત થવાનું મન જ થતું નથી.'(પૃ.૫)

એમણે આથી થોડા આગળ વધી જણાવ્યું છે કે 'Interpretation(સંપાદક જહોન વેઇન), Modern Poetry studies in practical criticism(સંપાદક સી.બી.કોક્સ ને એ.ઇ.ડાયસન)ને 'કવિતા પરિચય' (સંપાદક અમરેન્દ્ર ચક્રવર્તી) સાથે 'ગુજરાતી કવિતાનો આસ્વાદ' સરખાવતાં તરત પ્રતીતિ થાય છે કે સુરેશ જોષીનુ આસ્વાદકર્મ કેટલું માતબર છે. કેવું શકવર્તી છે. એમના આસ્વાદે લોકોને માત્ર કવિતા વાંચતા જ કર્યા નથી, કવિતા કેમ માણવી, કેમ નાણવી એ પણ શીખવ્યું છે. સાથે સાથે એ પણ પૂરવાર કર્યુ છે કે એક નાની સરખી કૃતિમાંયે અખૂટ આનંદ આપવાની શક્તિ સમાયેલી હોય છે, એની જેને પ્રત્યક્ષ પ્રતીતિ થાય છે એને માટે આ આસ્વાદ પણ ચિરસંગાથી બની રહે છે.'(પૃ.૬)

ડૉ. હિમ્મત ભાલોડિયા, અધ્યક્ષ, ગુજરાતી વિભાગ, સરકારી આર્ટસ અને કોમર્સ કૉલેજ, કડોલી, તા. હિમ્મતનગર.

SAHITYASETU
ISSN: 2249-2372
A Peer-Reviewed Literary e-journal

Sahityasetu

Year-1, Issue 2, Continuous Issue 2, March-April 2011

શ્રી અજિત મકવાણાઃ કાવ્યાસ્વાદ – ખાલી ઘરમાં સ્મૃતિ ઘણી

જૂનું પિયરઘર
(મંદાક્રાંતા)

બેઠી ખાટે, ફરીવળી બધે મેડીઓ ઓરડામાં,
દીઠાં હેતે સ્મૃતિપડ બધાં ઉકલ્યાં આપ રૂડાં;
માડી મીઠી, સ્મિત મધુર ને ભવ્ય મૂર્તિ પિતાજી,
દાદી વાંકી રસિક કરતી ગોષ્ઠિથી બાળ રાજી;
સૂનાં સ્થાનો સજીવન થયાં, સાંભળું કંઠ જૂના;
આચારો કે વિવિધ ઢબના નેત્ર ઠારે સહુના;
ભાંડુ ન્હાનાં શિશુસમયનાં ખટમીઠાં સોબતીઓ,
જ્યાં ત્યાં આવી વય બદલી સંતાય, જાણે પરીઓ.
તોયે એ સૌ સ્મૃતિછબી વિશે વ્યાપી લે ચક્ષુ ઘેરી,
ન્હાની મોટી બહુરૂપી થતી એક મૂર્તિ અનેરી;
છોરીથી આ દિવસ સુધીમાં એવી જામી કલેજે
કે કૌમારે પણ મુજ સરે બાળવેશે સહેજે!
બેસી ખાટે પિયરઘરમાં જિંદગી જોઈ સારી,
ત્યારે જાણી અનહદ્ ગતિ, નાથ મ્હારા, ત્હમારી.

– બળવંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર (‘ભણકાર’માંથી)

૧૪ પંક્તિના માપમાં, છંદના બંધારણમાં બંધાઇને ભાવાભિવ્યક્તિ કરવી એ થોડું અઘરું કાર્ય ગણાય. એમાંય જોઇતો શબ્દ જયારે છંદમાં બેસતો ન હોય ત્યારે તો કવિતા આયાસ જ બની રહેતી હોય છે. કવિકર્મ આમ સહેલું નથી હોતું. બ.ક.ઠા. સોનેટના સ્વરૂપને સાદ્યંત રજૂ કરી શકે છે અને છંદ પર તેમની હથોટી છે એની પ્રતીતિ એમનાં કાવ્યોમાંથી મળી રહે છે.

પ્રસ્તુત કાવ્ય ‘જૂનું પિયરઘર’ પિયરમાં આવેલી પરિણીત સ્ત્રીની આંતર–અનુભૂતિનું કાવ્ય છે. કાવ્યશીર્ષકમાં રહેલું ‘જૂનું’નો અર્થ પુરાણું–જૂનું–નવું નહિ એવો અભિધાત્મક નથી લેવાનો એ સ્પષ્ટતા કરવી રહી. ‘જૂનું’ એટલે અહિ પહેલાંનું – સમયના સંદર્ભમાં જૂનું. આવા જૂના–પહેલાંના ઘરમાં પરિણીત સ્ત્રી આવે છે, જ્યાં પહેલાં તે રહેતી હતી. ખાટ પર, હીંચકે બેસે છે ત્યાંથી કાવ્યનો ઊઘાડ થાય છે. ધ્રુવપંકિતમાં જ કવિત્વશક્તિનો પરિચય મળી રહે છેઃ

'બેઠી ખાટે, ફરીવળી બધે મેડીઓ ઓરડામાં,'

અહિ બેસવાની ક્રિયા છે; ચાલુ વર્તમાનકાળ છે – બેઠી. આ એક શબ્દ કાવ્યના પાત્રનો નિર્દેશક પણ બની રહે છેઃ બેઠી એટલે સ્ત્રી છે, બેઠો અર્થાત્ પુરુષ નહિ. બેસવાની ક્રિયાની સાથે જ તરત જ આવતા બીજા શબ્દોઃ 'ફરીવળી બધે' બહુ સૂચક છે. ઘણાં વરસે આપણે કોઇ સ્થળે ફરીવાર જઇએ ત્યારે આપણે આંખ દ્વારા તો સ્થળનું નિરીક્ષણ કરીએ જ છીએ, મન પણ રઘવાટમાં બધે ફરીવળે છે, મસ્તિષ્કમાં સ્મૃતિઓ સળવળી ઊઠે છે. બેસવા સાથે આંખો ચકળવકળ થઇને આખા ઓરડામાં, મેડીએ બધે જઇ આવે એવો ભાવસંકેત હવે પછી સ્મૃતિની રજૂઆત હશે એવો નિર્દેશ કરે છે.

ભૂતકાળ માણસનો પીછો નથી છોડતો. માણસ વર્તમાનમાં ભલે જીવતો હોય – એનો તંત ભૂતકાળ સુધી લંબાયેલો હોય છે, બલકે ભૂતકાળ એ વર્તમાનનો આધાર હોય છે. એના ટેકે વર્તમાન ઊભો રહે છે. કાવ્યનાયિકા ખાટ પર બેઠી તો ખરી પણ વરસો પછી પિયરમાં આવી છે એટલે એને પોતાનો ભૂતકાળ સાંભરે છે, બાળપણ સાંભરે છે. તને સાંભરે રે.. મને કેમ કરી વીસરે રે.. કવિ કહે છેઃ 'સ્મૃતિપડ બધાં ઊકલ્યાં આપ રૂડાં;' એની મેળે જ સ્મૃતિપડ ઊકલવા લાગ્યા. નાયિકા સ્મૃતિમાં–દિવાસ્વપ્નમાં શું જુએ છેઃ

'માડી મીઠી, સ્મિત મધુર ને ભવ્ય મૂર્તિ પિતાજી,'

માતા અને પિતાનું હૃદયંગમ રેખાચિત્ર એક જ પંક્તિમાં ઊપસી આવે છે. માતા માટે વિશેષણો ઓછાં પડે. અહિ એક જ વિશેષણથી ઓળખ આપી છેઃ મીઠી માડી. 'માડી' શબ્દમાં રહેલી મીઠાશ માણવાનો લહાવો લેવા જેવો છે. બોટાદકરનું કાવ્ય યાદ આવી જાયઃ મીઠાં મધુ ને મીઠા મેહુલા રે લોલ.. જ્યારે પિતા! એ તો ભવ્ય મૂર્તિ છે. દરેક બાળકમાં માતા–પિતાની છબિ હોય. એમાંય પિતા એટલે તો એને મન દુનિયાના સૌથી વધુ બુદ્ધિશાળી ને બળશાળી વ્યક્તિ. નાનાં બાળકો લડતાં હોય ત્યારે.. બન્ને બાળકો એકબીજાને એમ કહેતાં સંભળાયઃ 'મારા પપ્પાને કહી દઇશ.' આ આજની વાત નથી; કોણ જાણે કેટલા કાળથી બાળકો આ સંવાદ બોલતાં હશે! વળી, તરતની પંક્તિમાં આવતું દાદીનું પાત્ર બાળકો માટે ઘર–કુટુમ્બ માટે કેટલું વિશિષ્ટ હોય છે એ કહી આપે છે. બાળકો દાદા–દાદી પાસેથી જ સંસ્કારનું ભાથું વધારે બાંધતાં હશે, દાદા–દાદી આંગળીએ વળગાડી કે કાંખમાં તેડી આખો દિવસ ફર્યાં કરે ને રાત્રે.. પરીઓની ને રાક્ષસની ને વનની ને વાદળની ને રામાયણ કે મહાભારતની કથા–વાર્તા ચાલ્યા કરતી હોય... ચકા–ચકીની વાર્તા સાંભળીને જ સૂવાની ટેવ મોટા ભાગનાં બાળકોમાં પડી હશે... એવી દાદી નાયિકાની સ્મૃતિમાં જીવંત છેઃ

'દાદી વાંકી રસિક કરતી ગોષ્ઠિથી બાળ રાજી.'

ઉંમરને કારણે કેડથી વાંકી વળી ગયેલી દાદીનું ચિત્ર આંખ સામે ખડું થઇ જાય. કાવ્યનાયિકાને બા–બાપુ–દાદી સાથે પોતાનાં નાનાં ભાંડુઓ 'સોબતીઓ'–સખીઓ યાદ આવે છે. કવિએ બાળરમત સંતાકૂકડીનો સીધો નિર્દેશ કરવાને બદલે જુદી રીતે રમત રમવાની ક્રિયાને રજૂ કરી છે, જેમાં, એક જ પંક્તિમાંથી જુદા જુદા અર્થ નીપજે છે. આ બધાંની સાથેનાં ખટમીઠાં સ્મરણો, સંતાવાની રમત, એ સાથે જ એ બધાં જ વય બદલીને મોટાં થતાં જાય તે બધું જ યાદ આવે... કાવ્યનાયિકા પોતાને જ પોતાની આંખો સામે સ્મૃતિ રૂપે નાની–મોટી થતી નિહાળે છે. છેક બાળપણથી શરૂ થયેલી આ ફ્લેશબૅક જીવનસંધ્યા–મધ્યે સુધી – આજની આ ખાટ પર બેઠી તે ક્ષણ સુધીની જીવનચર્યા આંખ સામે ફિલમની પટ્ટી જેમ ફરી વળે છે.

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

'ન્હાની મોટી બહુરૂપી થતી એક મૂર્તિ અનેરી'માં રહસ્ય પ્રગટે છે જે તરતની પંક્તિમાં પતિ પ્રત્યેના પ્રેમ સ્વરૂપે ઝળકે છેઃ 'ચોરીથી આ દિવસ સુધીમાં એવી જામી કલેજે'. સોનેટની છેલ્લી બે પંક્તિ – ૧૩મી ને ૧૪મી – ચોટદાર હોય, સમગ્ર કાવ્યના નિચોડ રૂપ હોય, તેવું તેના સ્વરૂપલક્ષણમાં જોવા મળ્યું છે. આ પંક્તિઓ 'બેસી ખાટે પિયરઘરમાં જિંદગી જોઈ સારી, ત્યારે જાણી અનહદ્ ગતિ, નાથ મ્હારા, ત્હમારી.' પ્રભુ–ઈશ્વર પ્રત્યેની આસ્થાનો નિર્દેશ કરે છે. 'ચોરીથી આ દિવસ સુધીમાં એવી જામી કલેજે'માં પતિનો નિર્દેશ છે અને છેલ્લી પંક્તિઓમાં 'નાથ' શબ્દ આવે એટલે ઘણાને પતિનો અર્થ સમજાયો છે, એવું વાંચવા મળ્યું છે, પણ અનહદ્ ગતિ (સમયનું નિરાળાપણું) તો ઈશ્વર એકમાત્રનું જ હોય, અન્યનું નહિ.

કાવ્યમાં એક પ્રકારની ગતિ છે. મંદાક્રાંતા છંદમાં વહેતી આ કવિતાનો મિજાજ પણ સમયના અર્થમાં વેગભર્યો છે. કોઇ એક ઉંમરની સ્ત્રી પિયરમાં આવીને પોતાના બાળપણથી માંડી અબઘડી સુધીની દૃશ્યાવલિ સ્મૃતિના સહારે અનુભવે એટલો દીર્ઘકાળ આ કાવ્યમાં રસાત્મક રીતે રજૂ થયો છે, એ રીતે પણ વેગ છે – કથાવસ્તુનો વેગ. એની સાથે અનહદની ગતિ પણ નિરાળી છે, ઈશ્વરની છે એવું 'નાથ મ્હારા, ત્હમારી'માંથી સહેજે સમજાય છે. સોનેટમાં કેટલાક શબ્દયુગ્મ, સમાસ માણવા જેવા છે. એની માત્ર યાદીથી જ સંતોષ લઇએ. કાવ્યનો આનંદ એના વાંચવામાંથી મેળવીએ એ વધુ સારું. સ્મૃતિપડ, સ્મિત મધુર, ભવ્ય મૂર્તિ, બાળ રાજી, સ્મૃતિછબી, જૂનું પિયરઘર આ શબ્દયુગ્મો મનમોહક છે, તો એમાંના કેટલાક કવિએ નિપજાવી કાઢેલા પણ છે. પંડિતયુગમાં ગુજરાતી ભાષાની લેખનશૈલી પણ આ કાવ્યમાં જોવા મળે છે. મારા, તમારી–માં 'હ' શ્રુતિનો ઊપયોગ મ્હારા, ત્હમારી શબ્દો સૂચવે છે.

અજિત મકવાણા, સેક્ટર નં. ૧૩–એ, પ્લોટ નં. ૬૬૨–૨, ગાંધીનગર–૩૮૨૦૧૩
મો. ૯૩૭૪૬૦૬૫૫૪

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

SAHITYASETU
ISSN: 2249-2372
A Peer-Reviewed Literary e-journal

Sahityasetu

Year-1, Issue 2, Continuous Issue 2, March-April 2011

Prof. Mukesh Vyas: Ode to a Nightingale: An Analysis

Ode to a Nightingale is a poem by John Keats. It was written in May 1819 in the garden of Spaniards Inn, Hampstead. It was first published in Annals of the Fine- Arts in July of the same year.(1819)

According to Keats' friend Charles Brown," a nightingale had built its nest near his home in the Spring of 1819. Keats felt a 'tranquil' and continual joy in her song, and one morning he took his chair from the breakfast table to the grass plot under a plum tree, where he sat for two or three hours."

The pleasure and paind , joys and sorrows are inevitable in human life.Is it possible to get the true happiness in the mortal world , happiness that is lasting ?

The quest for such a permanent happiness seems to be the theme of the Ode To a Nightingale. Unlike the Ode to Psyche , this ode is not an expression of a single mood , but of succession of moods. The poem is in a sense a journey from one place to another. Keats takes us from the real world into the world of imagination and the world of Nightingale.

It is a longer poem of Keats. It has Eight Stanzas. Each Stanza consists of 10 Lines. The very first stanza opens with the poet's own sensations: "My heart Aches and a drowsy numbness pains.---"The atmosphere of gloom and weariness is created by the poet through all images------drowsy numbness;dull opiate; hemlock. All these feelings of drowsiness- numbness are created by the company of the Nightingale. Keats is not interested in the bird nightingale but in the song of the nightingale. The song represents immortality and eternity.Keats could visualize in the song a kind of release from the harsh realities of life.

(2 Stanza) In the second stanza the poet wants to escape from the pain of reality into a world of imagination or fantasy. He calls for wine. It is associated with dance-song and mirth.Keats creates beautiful image of Flora-the goddess of flowers.He seeks the aid of wine with a hope that it would lead him into the forest where the bird resides and sings its song.The poet wants to leave the mortal world and its harsh realities.

(3 Stanza) In the third stanza Keats shows a contrast between the two worlds------ The world of bird and the world of men. David Perkins comments:''Keats has been "too happy " with the song of rhe nightingale;" men are full of sorrow."(The Quest for Permance. P.249) The beauty in the mortal world is passing beauty and Love is transitory.The bird

belongs to another world that is free from sorrows and pains. Hence it is that the poet wishes to fade away and dissolve.(melt)He wishes to join the bird in the deep forest.

(4 Stanza) The wish to "fade away" with the nightingale becomes more intense in the fourth stanza.Keats rejects the help of wine and takes the aid of poesy-poetry. The God of wine is referred here as Bacchus who is often depicted in a chariot drawn by leopards.The wings of poetry carry the poet to the region of the bird and the queen-moon.The world of bird offers the poet the world of moon and her shining fairies.The night becomes tender for him.But then Keats returns to the physical world of man,where there is no light save the light that descends from heaven itself.However, for the bird the Queen- Moon illuminates the darkness.In this way poesy helps the poet by leading him towards the Nightingale. Poetry is more powerful than wine;imagination is stronger than hemlock (poison). The fourth stanza presents a conflict which lies at the heart of the poem.It is a conflict between the spirit and the body. The spirit is roaming in regions of pure light. The body remains below in darkness.

(5 Stanza) The poet is unable to recognize the flowers at his feet.Keats can visualize flowers with sweet fragrance through his imagination.The flowers are smelt but not seen. The beauty of the physical world is presented through the summer evenings. It is a picture of the fruit wild –tree, the violets,and the musk-rose.The Musk-Rose is full of dewy-wine. The entire picture of summer and the musk-rose creates a sense of joy and pleasure.

(6 Stanza) In the sixth stanza the poet is found in darkness hearing the song of the nightingale " Darkling I Listen: " The listening of the song reminds the poet about the death. The theme of the stanza is death and it haunts him much.In his letter to Fanny Brawne(25th july 1819)Keats had written—"I have two luxuries to brood over in my walks,your loveliness and the hour of my death."(Hyder Rollins.ed. The Letters of John Keats.Vol. II Cambridge,1958, p.123)

Keats is in love with death, but only half in love with it.The other half of his love he reserves for the muse (poetry)After hearing the very song of the nightingale, Keats tempted to feel death. To die at that very moment would be the most valuable and desirable experience:" Seems it rich to die----while thou art pouring fourth thy soul abroad/ In such ecstasy."Keats wishes to "cease upon the midnight with no pain"-Here it appears that Keats is thinking of death as a positive experience. In his Sleep and Poetry he has expressed that "I may die a death / of luxury." (II,58–59) The nightingale remains unaffected by the imaginative experience of death of the poet. Keats realizes that he is mortal and he cannot hope to approach the immortal bird.

(7 Stanza) The poet calls the bird "Immortal Bird" The immortality of the bird is a debatable issue. One might like to ask: Was the nightingale not born for death? Was it an immortal bird? Now let us consider the various interpretations.

1. According to Robert Bridges the entire thought is "fanciful or superficial".(Robert Bridges Poetical Works of John Keats London, 1916, p.130)
2. The nightingale is a symbol.It is Keats's own creative imagination.
3. The actual bird has been transformed into a myth.
4. The bird represents the species. It achieves a kind of immortality as a species.

5. The bird doesn't know its going to die. We human beings know. We are subject to death. The bird is integrated in to nature. It is a part of natural processes whereas we are separated from nature.

The song lives on though the individual nightingales may perish. There are(3) three references regarding the song of the nightingale.(1) It has been heard in ancient days by ' emperor' and 'clown'.It is general reference. The other two references are specific One is from the Old Testament.Ruth has also heard the song of the nightingale in her pathos.She represents human suffering.It is inevitable and unavoidable.The second image is from fairy tales. The song is heard in faery lands. It is a visionary world. Unless one possesses imaginative faculty, one cannot visualize this 'faery land 'Such lands are closed to the human beings.They are beyond time ,space,and specific identity.The faery lands have ' magic casements' These casements are opening on the foam of 'perilous seas. Such lands seems to be very remote and mysterious to men.

(8 Stanza)Keats returns to the mortal world with the sound of the word-'forlorn' The poet withdraws himself from the nightingale, from it's song and from it's visionary world.He is then tolled back to his 'sole self.The return to self is a kind of reminder that immortality and happiness can only be achievedin a visionary world.Now the song of the nightingale turns into a 'plaintive anthem'.The song of the bird 'fades'The song has lost its power of 'ecstasy' and happiness.It now becomes a plaintive means complaining anthem. The song of the nightingale fades and the vision of the poet, too, fades.We should note that the end of the ode on a Grecian Urn suggests a note of confidence. The beauty presented by the Urn is of permanent value to man.(Beauty is Truth Truth Beauty—ye know)The end the ode To A Nightingale leaves Keats in doubt whethere his experiences and encounters with the nightingale have been real or a kind of a 'vision' or a 'waking dream'

The ode consists of eight stanzas each containing 10 lines. The rhyme scheme abab cdecde has a link to the sonnet form. Each stanza uses a Shakespearean Quatrain abab with a Petrachan Sestet cdecde. The first seven and last two lines of each stanza are written in Iambic Pentameter;the eight line of each stanza is written in trimester.

Conclusion: In the present poem Keats has presented the two worlds------the mortal and the visionary. The nightingale belongs to an imaginative world, a visionary world. It achieves 'happiness' and 'ease'. The poet belongs to the mortal world. It is full of sufferings and sorrows. The very climax of the contrast between the bird and the poet can be seen in the 3rd stanza wherein the bird never knows ' the weariness, the fever, and the fret' of the mortal world. The poet is subject to death, while the bird transforms itself into a symbol and achieves immortality.The Ode ends on the most ambiguous and very typically Keatsian note:

"Was it a vision or a waking dream?
Fled is that music:-do I wake or sleep?"

Here we can say that Keats does follow the pattern of the Romantic Ode that ends with a mystery and suspense.

References:

1. H.W. Garrod .ed. Keats 2nd ed.1926; rpt.Oxford ,1939.
2. Robert Bridges,ed.Poetical Works of John Keats,London,1916.
3. Hyder Rollins.ed.The Letters of John Keats,Vol II Cambridge 1958.

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

4. David Perkins The Quest for Permanence. Cambridge, 1959.

Prof. Mukesh R. Vyas, Asso. Professor (English Dept.), Gujarat Arts and Commerce College Evening Ahmedabad. Special Interest: American Literature/ Feminism/Feminist Theatre.

SAHITYASETU
ISSN: 2249-2372
A Peer-Reviewed Literary e-journal

Sahityasetu

Year-1, Issue 2, Continuous Issue 2, March-April 2011

જાત સાથે વાત – સુમન શાહ

તા. 13 નવેમ્બર 2006

જાત સાથે વાત ચાલુ થાય એટલે પોતપોતાનાં દરમાંથી વિચારો કૂદતાકૂદતા દોડી આવે. એમાંના ઠાવકા કેટલાક મારી આસપાસ ગોઠવાઈ જાય. કોઈ પલાઠીમાં. કોઈ અવળા પગે. કોઈ અધૂકડા, તો કોઈ ઊભા. કેટલાક ચાંપલા હોય. મારી પાંપણો પર ઝૂલવા લાગે. મને કશું જોવા ન દે. કેટલાક ચોર જેવા હોય છે. મારું કશે બીજે ધ્યાન હોય ત્યારે કાનમાં ઘૂસવાને ગૂફ્તેગો કરતા હોય છે. સરખું સાંભળવા ન દે. આ બે તો જૂઓ, યુનિફોર્મમાં છે. હોઠ પર રહ્યાં છે – પ્હેરો ભરવા. અરે ! એમણે શરૂ પણ કર્યું – લૅફ્ટ રાઇટ લૅફ્ટ રાઇટ. મારાથી બોલાતું નથી. વાત શરૂ કરવા જઉં કે કે તરત ઊડી જતી હોય છે. બારસાખે જઈ બેસે. પકડવા ઊઠું તો બાલ્કનીએ જઈ પ્હોંચે. મને ખબર હોય કે ઊડી જવાની આકાશે. એટલે પછી પીછો છોડું. ઊંઘી જાઉં. ઊંઘ એટલે ઊંઘ. ન વાત ન વિચાર. ન હું ન સામેવાળો....

અ–શક્ય ન હોય તો રોજ સવાર–સાંજ સૂર્યદર્શન કરું છું. દર્શન એટલે સૂર્યને જોવાનો એમ નહીં, એક્કી ટસે તાકવાનો. પલકારો મર્યા વગર, અપલક. નિષ્પલક શબ્દ પણ વાપરી શકાય. સૂર્ય આઈ–લેવલે હોવો જોઈએ. સ્કૅલ–માપમાં કહેવું હોય તો એમ કહેવાય કે એક હાઈરાઈઝડ જેટલો ઊંચે દસ માળના બિલ્ડિન્ગ જેટલો. માધ્યમિકમાં માધુસ્કર માસ્તર હતા. ડ્રોઈન્ગ–ટીચર. ઑબ્જેક્ટ–ડ્રોઈન્ગનો મુદ્દો શીખવેલોઃ સામેની વસ્તુ તરફ હાથ લંબાવી એક આંખ બન્ધ રાખવાની. હાથમાંથી પૅન્સિલથી એનું માપ લેવાનું. જે આવે એ. એ માપે એને કાગળ પર દોરવાની. એ જમાનાની શાળાઓને, ખબર છે– મળી–મળીને ઑબ્જેક્ટ કેવાક મળતા ? કૅરોસિનનો ડબ્બો. બાજુમાં શીશો ન ઉપર સાવરણી. કહે છે, બધી શાળાઓમાં એ ત્રિ–મૂર્તિ જ હોય. શિક્ષણમાં રેઢિયાળ હોવાનુંરહેવાનું સ્મરણીય દૃષ્ટાંત. મારા બધા ઑબજેક્ટ બરાબર ઊતરતા, ન મોટા ન નાના. કહેવાનો મતલબ એમ છે કે રેઢિયાળે ય રસ્તો નીકળે. શીખનારમાં દમ જોઈએ... હું ઈન્ટરમિજ્યેટ ડ્રોઈન્ગ પાસ છું...

સૂર્યને એમ તાકવાથી એની તેજસ્વીતા નરમ પડી જાય છે. દરેક તેજસ્વીને તાકવાથી એમ નથી થતું. થવું જોઈએ, કેમકે સૂર્યથી મોટું કોઈ નથી. એનાથી ઊંચું પણ કોણ છે ? સૂર્ય તેજસ્વીતામાંથી લાલ લાલમાંથી કેસરી પછી પીળો આછો પીળો ને છેલ્લે તો ચન્દ્ર જેવો શાન્ત થઈ જાય છે – જાણે એલ્યુમિનિયમનો હોય. અથવા મારે એમ કહેવું જોઈએ કે એનું બધું તેજ મારા મસ્તકમાં પ્રસરી જાય છે. આજુબાજુનું આકાશ જે તેજમાં ઓળઘોળ હતું, આછરીને ઠંડું ભૂરું કે નીલ વર્ણનું થઈ આવે છે. તેજસ્વી નરમ પડે એટલે આસપાસનાંને કમ્ફર્ટેબલ ફિલ થાય – એના જેવું.

એક ન કરવા જેવી ખાનગી વાત છેઃ એવે વખતે કોઈ વાર મેં સૂર્યમાં ય, ચન્દ્રને છે એવુ લાન્છન ભાળ્યું છે. મારી ટેવને લીધે હશે. પૂર્ણ સૌન્દર્ય કાજેની સમીક્ષા બુદ્ધિને કારણે હશે. કે પછી આંખોની નબળાઇને કારણે પણ હોય. જોકે, હમણાં જ નમ્બર કઢાવ્યા તો ખબર પડી કે આંખો સારી થઈ ગઈ છે, અરધો નમ્બર ઓછો થઈ ગયો છે. મને 68મું બેઠું છે તોય. હમણાં હમણાંથી મારે આમ મારી ઉમ્મર જણાવવી પડે છે કેમકે, લોકો હજી મને નાનો ગણે છે. નાનો શબ્દ હું ન વાપરું કેમકે ત્યાં, દેખાય છે કે, અનુચિત છે. પણ હમણાં વડોદરામાં એક વિદ્વાને વાપરી બતાવ્યો.

વ્યાખ્યાન–કાર્યક્રમ હતો. પૂરો થયા પછી બધા કહે, મજા આવી, ખરેખર મજા આવી. આ મજા શબ્દ પણ ઠીક નથી છતાં શાબાશીદાયક હોઈ ગમે, નડે નહીં. પેલા વિદ્વાને પણ કહ્યુઃ બહુ મજા આવી. પછી બોલ્યાઃ એક વાત કહું સુમનભાઈ– મારી હથેળીઓ એમની હથેળીઓમાં લેવાઈ ગયેલી– તમને જ્યારે જોઉં છું ત્યારે નાના જ લાગો છો, નાના ને નાના થતાં જાઓ છો. આજુબાજુનાં બધાં હસી પડેલાં. મિશ્ર હતું એ હાસ્ય. એમાં એમની કે મારી મશ્કરીની લિજ્જત હતી. મારી હથેળીઓને મેં ઢીલી અનુભવી, છૂટવા કરતી'તી.

વિદ્વાન મિત્ર નિર્દોષ હતા પણ ભાષા દોષ ફેલાવીને રહેલી. આજે યાદ કરતાં સમજાય છે કે મૂળ દોષ મારો જ છે. હું નાનો નહીં મોટો લાગવો જોઈએ. પ્રારબ્ધ અને પરિશ્રમના સુયોગે એવો જે લાગું છું તે બરાબર નથી. મારે લાંબા–પ્હૉળ–જાડા લાગવું જોઈએ. મારા વાળ ધૉળા હોવા જોઈએ. એ ય અધિક નહીં, અલ્પતમ. મારો દાંત એકાદ પડેલો હોવો જોઈએ ને તે, દેખાય એવો હોવો જોઈએ. કોઈ દાઢ સડેલી હોય તો સારું છે.. મારે ઝભ્ભો–લેંઘો ને ચમ્પલ પ્હેરવાં જોઈએ, ખાદી ગ્રામોદ્યોગનાં...

દીવાળી હમણાં જ ગઈ. નૂતન વર્ષાભિનંદનનાં કાર્ડ આવ્યાં છે. એમાં એક મારા બચપણના મિત્ર અશોક શાહનું છે. એકડિયા–બગડિયાથી અમે સાથે હતા. એય રિટાયર્ડ થયો છે. વડોદરાની આર.એમ.એસ. પોસ્ટ–ઑફિસમાં મોટા પદે હતો. વર્ષમાં બે–એકવાર એ મને લખે છે. હું એકાદ વાર સામટો જવાબ લખું છું. અશોક શાહ, નિશાળમાં અશોક મોતીલાલ, હું સુમન ગોવિન્દ, એક ત્રીજો ઈન્દુ પટેલ તે ઈન્દુ ગોવિન્દ. એ જમાનામાં એમ કહેતા હતા. મફત ગગલ જેવું. અમારા ગામ ડભોઈમાં એક શેઠ હતા, રમણ ગોપાલ...

અશોક મોતીલાલનું પોસ્ટકાર્ડ નવા વર્ષની લાલ શાહીમાં આમ શરૂ થાય છેઃ
ભાઈશ્રી સુમન. તથા અ.સૌ. રશ્મી.
વિક્રમ સંવત 2063થી શરૂ થતું નવું વર્ષ. સુખ સમૃદ્ધિ અને આરોગ્યમય નીવડે એજ અભ્યર્થના.
પૂર્વરાગ–મદીર– પરદેશ છે. ત્યાં એ બધાં મજામાં હશે.
અવાર–નવાર તારાં સાહિત્યવિવેચનનાં પુસ્તકો મળે છે. ત્યારે – બાળપણમાં જે સ્વભાવ. કડક સમાલોચના. તારા સાહિત્યવિવેચનમાં વર્તાય છે. ખૅર. પરબ કે શબ્દસૃષ્ટિ જોવાથી તને રૂબરૂ મલ્યાનો સંતોષ થાય છે.
કોકીલા અને અશોક શાહ. જય શ્રી કૃષ્ણ.

આ મુજબનો અશોકનો પત્ર વાંચી હું મલકી પડ્યો. એમ કે નાનપણમાં ય હું કડક સમાલોચક સ્વભાવનો હતો ! બહુ કહેવાય ! ન–સાહિત્યકાર મિત્ર વાંચે ને આમ નિખાલસ પ્રતિભાવે ય આપે છે. એથી ઘણા ન–સારા વચ્ચે સારું લાગે છે.

એવો ક્યારે હોઈશ–? વિચારતાં એક પ્રસંગ યાદ આવે છે. હું અશોક ન ઈન્દુ અમે ત્રણેય જણા ત્રીજા–ચોથામાં હોઈશું. એક જ પાટલીએ એજ ક્રમમાં બેસતા. અશોકને ગણિત એકદમ આવડે. ઈન્દુને ય આવડે. મને ન આવડે. અશોક નેતા જેવો ય ખરો, સમાજસેવાના કહે, તું એના જેવો થાય તો દાખલા

આવડે. અશોક નેતા જેવો ય ખરો. સમાજસેવાના સંસ્કાર ઘરમાંથી પામેલો. એકવાર કહેઃ સમાચારોનું આપણે હસ્તલિખિત મેગેઝિન કાઢીએ. આ વાત અમે છઠ્ઠા–સાતમામાં હોઇશું ત્યારની છે. મોટું કાર્ડ–પેપર લેવાનું. લખવાનું તારે, મને કહે, તારા અક્ષર સારા છે. ચૉંટાડવાનું ભીંતે, અમારા વગાની – પટેલવગા– કોઈ આગળ પડતી ભીંતે. મને એવું સીમિત પ્રકાશન નાપસંદ હશે તે મેં વિરોધ કરેલો. કહેલું, કે ના, ટાવરે લાઈબ્રેરી છે – સયાજી સાર્વજનિક પુસ્તકાલય – તેના ઓટલાની ભીંતે ચોટાડવાનું. ગામ આખાને ખબર પડે. એ વાતે અમારી વચ્ચે અંટસ પડેલી ને રૂસણું લઈ મેં એની જોડે બોલવાનું બન્ધ કરેલું. વગેરે.

એકાએક કેમ ટૂંકાવ્યું ? ખબર પડી કે ફુલ્લ–સ્પીડે અતીતરાગ નામના નગર ભણી ધસી રહ્યો છું. જાત સાથેની વાતનું આ જોખમ છે. લખાણ પ્રકૃતિએ કરીને ભવિષ્ય–તરફી હોય છે. લીટી પછી લીટી. ફકરા પછી ફકરો. કાગળ પછી કાગળ. પણ ચિત્તમાં એવું બધું સીધી લીટીનું નથી હોતું. ત્યાં તો ત્રણેય કે અંગ્રેજી વ્યાકરણના નવે નવ કાળ – 27 પણ કહેવાયા છે – યુગપત્ હગોય છે. એક વિકસી ચૂકેલી ને વિકસ્યા કરતી ગૂંચ. પણ વાતો મોટાભાગે ભૂતકાળ નામના કૂવામાંથી ચાલી આવે છે. સામાની જિજ્ઞાશા ખીલે એનો માણસની વાત વિશેનો રસ જાગે એ સન્તોષ પામે એ બધું ખરું. એમ થવું જોઈએ એ પણ ખરું. છતાં મને એવું લાગે છે કે હું મારી નહીં પણ કોઈ બીજા જ સુમન શાહની વાતો કરી રહ્યો છું. મારાથી છૂટો ને છેટો પડી ગયેલો કોઈ સ્વાયત્ત અને સ્વૈર જણ. એવો હું, જે પેલા કૂવામાં મોઢું જોવામાં તલ્લીન છે. વાત ભૂલીને જાતને જોતો છે. જરૂર લાગ્યે નીચે ઊતરતો છે. ડૂબકી લગાવતો છે. ક્યારેક પાછો ન આવતો છે.

મારે એને બિલાડી નાંખીને ઉપર પાછો લાવવો પડે છે. બિલાડી તે મ્યાંઉ નહીં, કૅટ નહીં. ન્હૉરદાર મોટા પંજાનું લોખંડનું સાધન. દોરડે બાંધી નીચે ઉતરવાનું. કૂવામાં પડી ગયેલી ચીજ–વસ્તુને – ડૉલ, પેચવાળો લોટો, બચીબેનની ઘાઘરી પણ – કળથી ફંફોસવાની. પંજામાં ભરાઈ કે ભેરવાઈ એમ લાગે એટલે આસ્તે આસ્તે ઉપર ખેંચી પાડવાની. બિલાડી ઉતારનારો ખુશ. ચીજ–વસ્તુ પાછી મેળવનારું ખુશ. જોનારાં ખુશ. સદ્યસ્નાતા બિલાડી પાછી ઝૂલે ખીંટીએ. એની ટપક ઝિલાય ને શોષાય લીંપણની ઓકળીઓમાં...આ આરસમાં ઓકળીઓ ? ના મળે. છાણમાટીથી દૂર થયે વરસો વીતી ગયાં. દેખાય છે બા– કાછડો વાળીને લીંપણ કરતી બા. વિદેશમાં દીકરાઓને ત્યાં વૂડન ફર્શ. એ પર કાર્પેટ. મારે એને એ પર ચલાવવી'તી...એ તો નથી...

તા. 16 નવેમ્બર 2006

ટૂંકા સમયગાળામાં આપણાં આઠ સાહિત્યકારો કાયમ માટે ચાલી ગયા. આઠેય હતા નિત્યજાગ્રત સારસ્વતો. નિતાન્ત લેખનધર્મી સાધકો. વજન ઘણું ચાલ્યું ગયું. ગુજરાતી સાહિત્યનું એક પલ્લું ખાસ્સું અધ્ધર થઈ ગયું. સરખું થતાં દાયકાઓ નીકળી જતાં હોય છે. ખરું કે નહીં – ?

દરેક મૃત્યુ યાદ કરાવે છે કે એને આપણે કેવું તો વીસરી ગયેલા. જીવન નામના મહા મહોત્સવમાં કંઈ કેવા તો મચી પડેલા. અને ખરેખર એવું જ નથી ? ક્ષણ ક્ષણની નવતાથી ઘડીક બાઘા બની જવાય છે. નજર ઓજડવાઈ થઈ જાય છે. વારે વારે ઝૂંક વાગે છે તો ય રઢ મેલતા નથી. બ્હૅર મારી ગઈ હોય તો ય શું છે કેવું છે પૂછ્યાં કરીએ છીએ. જીભ દાઝે છે તો ય કહે છે શું – ખબર છે – ? ટૅસડા છે બાપુ ! જીવ ચૂંટલા ભરી ભરીને લ્હાવા લે છે. મસ્તક ઢૂંઢ્યા કરે છે સુગન્ધ. દરેક કેમ છો–નો ઉત્તર, મજામા છું મળે છે. દરેક શું ચાલે છે –નો જવાબ, જલ્સા છે મળે છે.

Editors: Dr. Naresh Shukla, Dr. Hasmukh Patel, Dr. Bhavesh Jethava, Dr. Niyaz Pathan
Publisher: Dr.Tanvi Shukla

એક જ સમયગાળાનાં આટલાં બધાં અવસાનોએ સાઠીએ પહોંચેલા વયસ્કોને થોડા ઊંચાનીચા ય કર્યા. બધા તન્ત અર્થહીન ભાસ્યા. ખટપટો ને માથાઝીંકોની ક્ષુલ્લુકતા દેખાઈ ગઈ. વાસ્તવિકતાનો મુદ્દો ચર્ચતી વખતે વિદ્યાર્થીઓને હું કહેતોઃ પ્રત્યેક ક્ષણે માણસ પોતાના મૃત્યુની નજીક જાય છે એથી મોટી વાસ્તવિકતા એકેય નથી. આ હકીકત ચર્ચા કે ચકાસણીથી પર છે. નિરપવાદ વાત છે. આટલું કહેવા દરમ્યાન હું એકલો મારા મૃત્યુની નજીક પહોંચ્યો. સાંભળવા દરમ્યાન તમારામાંનું દરેક પણ પહોંચ્યું જ વળી ! આખો વર્ગ હસી પડતો પણ વાત ઊંડે ઊતરી જતી. મૃત્યુ વિશે ક્યારેક એમ કહેતોઃ કે મૃત્યુ અનિવાર્ય છે એવું સર્વસાધારણ જ્ઞાન પ્રત્યેક મનુષ્ય ધરાવે છે. પણ મારું હમણાં નથી એવું વિશિષ્ટ અ–જ્ઞાન પણ ધરાવે છે. મૃત્યુ બધો ભેગ ગાળી નાંખનારી ચાળણી છે ને તેથી મૃતકના ગુણ વધારે બતાડે છે. કોઈપણ શ્રદ્ધાંજલિ ગુણવાચક વધારે હોય છે. એમાં બનાવટ નથી હોતી. હોય તો પરખાઈ આવે છે. ખરેખર તો શ્રદ્ધાંજલિ કશાક ગિલ્ટના પુશથી–હડસેલાથી– લખાતી હોય છેઃ મેં એને પૂરતો પ્રેમ ન આપ્યો…ત્યારે એને સમજવાનો ડૉળ કર્યો…વારે વારે એને ટાળ્યો…એના માર્ગમાં રોડાં નાંખ્યાં…વગેરે

કવિસમ્મેલનોના સુખ્યાત એન્કર અને ગઝલકાર અંકિત ત્રિવેદી હવે સમ્પાદક સ્વરૂપે બહાર પણ પડ્યા છે. સામયિક લઈને નહીં, પુસ્તક લઈને. એમણે ધમાધમ એક સમ્પાદન પ્રકાશિત કર્યુંઃ 'મિસિંગ બક્ષી' સંજય વૈદ્ય સાથે. ચંદ્રકાન્ત બક્ષીને અપાયેલી શ્રદ્ધાંજલિઓ સ્મરણાંજલિઓનો સંચય. વિરલ કહેવાય. નહીં ? આજકાલ ગુજરાતી સાહિત્યસમાજ સ્વ–મુખી થવા માંડ્યો લાગે છે. બધા અંગત અંગત તરફ ઝૂકી રહ્યાં છે. અંજલિઓ યાદો, રેખાચિત્રો. ને હવે એનેક્ડૉટ્સ, પ્રકાશ વેગડ કરવાના છે. બાબુ સુથાર 'સન્ધિ' નામનું સામયિક અમેરિકાથી કરી રહ્યાં છે. પોતાના પહેલા અંક માટે એમણે મારા જેવાને કહ્યું છેઃ તમારી ડાયરીના બેચાર પાના આપો. આ જે છે મારી 'જાત સાથેની વાત' તે એવાં પાનાં છે. બધાને આપનાર છું. આ સઘળું લાઈફ–લિટરેચર કહેવાય. લાઈફનું લાઈફની રીતિનું સીધું નિરૂપણ, આત્મકથનના સૂરમાં.

મિત્ર અંકિતને સમ્પાદક થવાનો ચસ્કો લાગ્યો કે શું– તે માગે છે કે મારે એને 'મારું સત્ય' વિશે લેખ કરી આપવો. બીજાઓ પણ કરી આપશે. પોતાના સત્ય વિશે. અંકિત એવાં બીજાં બે સમ્પાદનો પણ કરી શકે. લેખકોને એણે પૂછ્યું છે કે શિવ વિશે શું માનો છો. શિવમ્ વિશે લેખ કરી આપો. સૌન્દર્ય વિશેના તમારા ખ્યાલો શા છે ? સુન્દરમ્ વિશે લખી આપો. સત્યમ્ શિવમ્ સુન્દરમ્. રાજકપૂરે ઝિન્નત અમાનને, લાઈફના સમુચિત વળાંકે હતી ત્યારે, નચાવીને એ ત્રણેય સિદ્ધ કરેલાં એમ કોઈ માનતું હોય તો એને સાવ ખોટામાં નહીં ખપાવાય…

લાઈફ વિચારોને મન્તવ્યોને ભાષાને કે કલાને ટોન–ડાઉન કરી નાખનારી ચીજ છે. બધું અંગતતાની ખીણમાં. નીરંગ. નિસ્તેજ. ક્યારે બરાબર ને ક્યારે નહીં તે તો લાંબી વાત છે. ટૂંકી વાત ટલી છે કે આ રસ્તો ઢાળવાળો છે…

ડો. સુમન શાહ, જી । 730 શબરી ટાવર, વસ્ત્રાપુર અમદાવાદ–380015 ફોન– 079–26749635. મેઈલ આઈ.ડી. suman_g_shah@yahoo.com